

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA MAHMÛD DERVÎŞ'İN
ŞİİRLERİNDE KUR'AN-I KERİM'DEN AYETLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Halil ÜRKMEZ

Danışman
Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

KIRIKKALE - 2020

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

METİNLERARASILIK BAĞLAMINDA MAHMÛD DERVÎŞ'İN
ŞİİRLERİNDE KUR'AN-I KERİM'DEN AYETLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Halil ÜRKMEZ

Danışman
Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

KIRIKKALE - 2020

KABUL-ONAY

Doç. Dr. Abdussamed Yeşildağ danışmanlığında “Metinlerarasılık Bağlamında Maḥmûd Dervîş’in Şiirlerinde Kur’an-ı Kerim’den Ayetler” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Edebiyatı Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

06/05/2020

Doç. Dr. Muammer Sarıkaya (Başkan)

.....

Doç. Dr. Abdussamed Yeşildağ

.....

Dr. Öğr. Üyesi Recep Çinkılıç

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

..../..../2020

Doç. Dr. Abdussamed Yeşildağ

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL /AÇIKLAMA

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Metinlerarasılık Bağlamında Mağmûd Dervîş’in Şiirlerinde Kur’an-ı Kerim’den Ayetler” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

06.05.2020

Halil Ürkmez

ÖNSÖZ

Maḥmûd Dervîş, modern Arap şiirinde sembolizmin önde gelen temsilcilerindendir. Dervîş'i bu alanda önemli kılan husus Arap edebiyatına ve dünya edebiyatına yaptığı katkılardır. Şiirlerinde sadece Filistin ve Arap kültürüne değil, insanlığın ortak kültürel mirasına ait unsurlara da değinir. Bundan dolayı Dervîş'in şiirlerinde dini ve kültürel metinlerarası alıntılama örnekleri çokça yer alır.

Maḥmûd Dervîş'in şiirlerinde sembolizm ve metinlerarasılık örnekleri önemli bir yer tutar. Önceleri siyasi nedenlerle daha sonra ise estetik kaygılarla yöneldiği sembolik anlatımı, doğrudan ifadenin bir alternatifi kabul eder. Dervîş'in şiirlerinde dört tür metinlerarası alıntının yer aldığı görülür: Mitolojik, doğal, tarihi ve dini. Dervîş, şiirlerinde en çok dini alıntıya yer verir. Dervîş'in şiirlerinde yer alan dini alıntı: Peygamber isimleri, çarmıh, Habil-Kabil kıssası, kurban ve hüthüt kuşudur. Dervîş, şiiri Filistinlilerin yaşadığı sürgün, baskı, çile vb. sorunları dile getirmenin bir vasıtası olarak görür. Filistin'in acılarını şiir yoluyla dünyaya duyurmakta ve hayalini kurduğu özgür Filistin'in inşasına da hizmet etmektedir.

Bu çalışmada, hayatı boyunca şiirle uğraşarak modern dönem Arap edebiyatının yüz akı isimlerinden biri olmuş Maḥmûd Dervîş'in şiirleri ele alınarak, onun eserlerindeki dini semboller ve özellikle Kur'an-ı Kerim'den ayetleri estetik bir ruhla alıntılanması incelenmekte, incelemede onun en olgun döneminin meyveleri sayılabilecek eserler ele alınmaktadır.

Maḥmûd Dervîş'in incelenen üç kitabı zengin bir metinlerarasılık örneği ortaya koymaktadır. Tezimiz, Girişi takiben üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, tezde incelenen konular genel anlamda ele alınmıştır.

“Metinlerarasılık Bağlamında Maḥmûd Dervîş'in Şiirlerinde Kur'an-ı Kerim'den Ayetler” başlığı altında yapılmış olan bu çalışmanın birinci bölümünde: Maḥmûd Dervîş'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilerek şairimiz tanıtılmıştır.

İkinci Bölümde: Metinlerarasılık kavramının doğuşu, zamanla hangi isimlerle kaynaklarda bu konuya yer verildiği ve genel olarak alıntılama başlığı altında

incelenebilecek diğ er başlıklar incelenmiştir. Üçüncü bölümde: Asıl çalışma konusu olarak ele alınan; “*Atı neden yalnız bıraktın?*”, “*Bu şiirin bitmesini istemiyorum*” ve “*Mural*” isimleriyle Türkçeye kazandırılan şiir kitaplarında geçen ayet alıntıları incelenmiştir.

Yapılan bu çalışmada önce şairin alıntı yaptığı bölümler, isimleri zikredilen kitaplardan alınıp, tercümele ri de verilerek, şairin ayetlerden almış oldu ğ u bölümlerle şiirdeki alıntı yapılmış olan bölüm arasında ne gibi bir bağlantı kurmuş oldu ğ u hakkında, şiirin geneli ve ayetin tefsirlerinden yararlanılarak bağlantı kurulmuştur. Şiirlerin tercümelerinin verildi ğ i yerlerde okuyucuya şiirin ruhunu yansıtmak ve şiirsel ahenkten ödün vermemek amacıyla, şiir çevirisi konusunda alanın tanınmış isimlerinden olan Prof. Dr. Mehmet Hakkı Suçin’in, Maħmûd Dervîş’in çalışmanın konusu olan kitaplarına yapmış oldu ğ u tercümelerden yararlanılmıştır.

Çalışmada Dervîş’in alıntı yaptığı ayetle ri ve bu ayetle re ne açıdan yer verdi ğ inin tespit edilme çabasının yanında, uygun görülen bazı bölümlerde şiirle ayet arasındaki bağlantının daha iyi anlaşılması için ayetin ihtiva etti ğ i kıssalara yer verilmiştir. Maħmûd Dervîş yaşadığı coğrafyadan etkilenerek, İslamiyetin dışında diğ er semavî dinlerin kutsal metin ve ritüellerine yer vermiştir. Bu alıntıları tamamen göz ardı etmemek için önemli görülen yerle re onlara da değ inilmiştir.

Çalışmanın aslını teşkil eden kaynaklar hakkında ilgili bölümlerin başında bilgi verilmiş ve çalışmada “*DİA*”da kullanılan transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır. Alıntı yapılan ayet ve ayet mealleri “*Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an Portalı*”ndan alınmıştır.

Bu yapılmış olan çalışmada ülkemizde hak etti ğ i değ eri göremeyen bir isim olan Maħmûd Dervîş’in şiirlerine alıntı yaptığı ayetle r bağlamında bir inceleme ve metinlerarasılık kavramı farklı bir yönüyle incelenip, bu kavram ve muadillerine yer verilerek, alıntılama ile ilgili araştırma yapan kimselere metinlerarasılık başlı ğ ı altında incelenebilecek kavramlar tanımlarıyla birlikte sunulmuştur.

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım bu çalışmada destekle rini esirgemeyen ve yol göstericili ğ i ile çalışmanın her safhasıyla yakından ilgilene rek çalışmanın bu

safhaya gelmesinde büyük katkısı olan değerli hocam Doç. Dr. Abdussamed Yeşildağ'a ve ders aşamasında kıymetli bilgilerini paylaşan bütün hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Halil Ürkmez
Kırıkkale - 2020



ÖZET

Maḥmûd Dervîş, Filistin'in yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden biri olmasının yanında, Filistin direniş hareketinin sembol isimlerinden biri olmayı da başarmış kıymetli bir şahsiyettir. Onun şiirleri Filistin direnişinin destansı öyküsünün dışı vurumudur. Metinlerarasılık kavramının tarihi süreç içindeki yolculuğunun ve bu yolculuk esnasında geçirmiş olduğu evrelerin incelendiği çalışmada metinlerarasılık konusunda en güzel örnek olacağını düşündüğüm Maḥmûd Dervîş'in şiirleri çalışmanın merkezine konulmuştur.

Metinlerarasılık kavramı güncel birçok kaynakta Julia Kristeva ile bu ekseninde çalışan çağdaş edebiyatçı ve filologlara dayandırılmaktadır. Bu şekildeki bir bilgi bu kavramın tarihi gelişimi ile bağdaşmamaktadır. Tarihin ilk yazılı kaynaklarından günümüze kadar her türlü alıntı örneğine rastlamak mümkündür. Bu konuda hiçbir yazarı istisna tutmamak gerekir. Bu çalışmada konu hakkında Maḥmûd Dervîş'in şiirlerinden çokça örnekler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Maḥmûd Dervîş, Metinlerarasılık, Filistin, Ayet

ABSTRACT

Maḥmûd Dervîş besides being one of the most important figures in Palestine, he is also a valuable figure who has managed to become of the symbols of the Palestinian resistance movement. His poems are an expression of the epic story of the Palestinian resistance. In my study, which examined the journey of the concept of intertextuality in the historical proses and the phases it had under gone during this journey, and I put the poems of Maḥmûd Dervîş, who I thought would be the best example of intertextuality, at the center of my academic work.

The concept of intertextuality is based on Julia Kristeva in many contemporary sources and contemporary literary and philologists working on this axis. Such information is incompatible with the historical development of this concept. It is possible to come across all kinds of citation samples from the first written sources of history to the present day. No author should make an exception. In this matter in this work, I presented many examples of the poems of Maḥmûd Dervîş's on the subject.

Keywords: Maḥmûd Dervîş, Intertextuality, Palestine, Verse

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geen eser
a.s.	Aleyhisselâm
b.	bin
bkz.	bakınız
C.C.	Celle Celâlühû
ev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
FKÖ.	Filistin Kurtuluş Örgütü
H.z.	Hazreti
M.Ö.	Milattan önce
no.	numara
ö.	ölümü
s.	sayfa
thk.	tahkik eden
v.d.	ve diğeri
y.y.	yayım yılı yok
yay. haz.	yayına hazırlayan
yy.	yüzyıl

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

ء: ʾ	ر: r	ف: f
ب: b	ز: z	ق: k
ت: t	س: s	ك: k
ث: ṯ	ش: ş	ل: l
ج: c	ص: ş	م: m
ح: ḥ	ض: d/z	ن: n
خ: ḫ	ط: ṭ	ه: h
د: d	ظ: z	و: v
ذ: z	ع: ʿ	ی: y
	غ: ğ	

Yukarıda verilen transkripsiyon sisteminden farklı olarak ayrıca şu hususlara riayet edilmiştir.

- Transkripsiyon, Arapça kelimelerin Türk alfabesiyle yazıldığı yerlerde kullanılıp, kökeni Arapça olup dilimize geçen isimlerde kullanılmamıştır.
- Cümle başlarında da harf-i tarifler küçük yazılmıştır. el-Müessesetü'l-ʿarabiyye gibi.
- Medler “^” işareti ile gösterilmiştir.
- İzâfet terkibi şeklinde bulunan ibarelerde ve vaslı gerektiren yerlerde muzâf ve muzâfun ileyhın îrâbı yazıda gösterilmiştir. Evrâku’z-zeytûn gibi.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR.....	VI
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	VII
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
1. MAHMÛD DERVÎŞ	1
1.1. HAYATI VE ESERLERİ	1
1.1.1 Hayatı.....	1
1.1.2. Eserleri.....	9
İKİNCİ BÖLÜM	12
2. METİNLERARASILIK	12
2.1.METİNLERARASILIK KAVRAMI	12
2.2. METİNLERARASILIK KAVRAMINA GİDEN YOLDA ARAP EDEBİYATINDA KULLANILAN KLASİK KAVRAMLAR.....	15
2.2.1. Tazmin.....	19
2.2.2. İsti‘âne	20
2.2.3. İktibâs	21
2.2.4. Şevâhid/İstişhâd.....	23
2.2.5. İrsâl-i Meşel.....	24
2.2.6. Telmih.....	25
2.2.7. Teşbîh	28
2.2.8. Tenâs.....	30
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	32
3. MAHMÛD DERVÎŞ’İN ŞİİRLERİNDE METİNLERARASILIK ÖRNEKLERİ	32

3.1. İNCELENEN ŞİİR KİTAPLARI	32
3.1.1. Limâzâ Terakte'l-Hışâne Vahîden? (Atı Neden Yalnız Bıraktın?)	32
3.1.2. Cidâriyye (Mural)	42
3.1.3 Lâ Urîdu Li Hâzihi'l-Şasîdete En Tentehiye (Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum)55	
SONUÇ.....	61
KAYNAKÇA	63



BİRİNCİ BÖLÜM

1. MAHMÛD DERVÎŞ

1.1. HAYATI VE ESERLERİ

1.1.1 Hayatı

13.03.1941 tarihinde Filistin'in Akka sahilinin doğusundaki Berve Köyünde doğan¹ Dervîş, henüz yedi sekiz yaşlarındayken bomba sesleri arasında, ailesiyle doğup büyüdüğü köyünü terk edip Lübnan'ın güneyinde yaşayan Filistinli mültecilere katılmak zorunda kalır.²

Köylerine dönmek için savaşın bitmesini bekleyen ailesi, savaş sona erdikten sonra gizli yolları bilen Filistinli bir rehberle birlikte Celile'nin kuzeyine giderler. Burada ikametleri esnasında dönmeyi düşündükleri, köyleri Berve'nin ve evlerinin yok edildiğini, yerine kibutz* inşa edildiğini öğrenirler.³ Bundan dolayı Maḥmûd Dervîş'in doğduğu köy olan Berve'ye dönemezler ve kuzeyde başka bir köyde mülteci olarak kalırlar. Yasa dışı yollarla giriş yaptıkları için de ikamet belgesi alamazlar.⁴

Ailesi başka bir köye göç eden Maḥmûd Dervîş on yıl kadar Hayfa'da yaşar. Lise eğitimini Hayfa'da tamamladıktan sonra *el-İttiḥâd* adlı gazetede çalışmaya başlar. Ülkeye yasa dışı yollarla girdiğinden dolayı Hayfa dışına çıkması yasaklanır. Her yıl hakkında yakalama emri çıkarılır ve mahkemeye çıkarılmadan tutuklanır.

¹ 'Abdulvehhâb el-Keyyâlî, *Târîḥu Filisḥine'l-Ḥadîş*, el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-Dirâsâtu ve'n-Neşr, Beyrut, 1990, s. 86.

² Faruk Bozgöz, *Filistin ve İki Şair*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2004, s. 91.

³ İbrahim Halil, *Maḥmûd Dervîş Kışârâtu Filisḥîn*, Fezâât li'n-Neşr ve't-Tevzî', Amman, 2011, s. 15.

* (İsrail'de ortaklaşa kullanılan yerleşim bölgelerine verilen isimdir.)

⁴ Maḥmûd Dervîş, *Mural*: çev.: Mehmet Hakkı Suçın, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 1.

Bir müddet sonra İsrail Komünist Partisine üye olur ve partinin bazı yayın organlarında Yazı İşleri Müdürü olarak görev yapar.⁵ İsrail devletine karşı eylemlerde bulunduğu suçlamalarıyla 1961-1970 yılları arasında beş kez hapse girer, hapiste olmadığı zamanlarda ise zorunlu ikamete tabi tutulur.⁶

1968 yılında Paris'e gitmeyi başarır ancak pasaportunda uyruğu yazmadığı için havaalanındayken işgal edilmiş topraklara dönmek üzere sınır dışı edilir. Ülkesine geri dönemeyeceği için 1970 yılında Moskova'ya gider. Burası dış dünyayla ilk kez temas ettiği yerdir. Moskova'da Sosyal Bilimler Enstitüsüne kaydolar. Burada kaldığı bir yıl içinde Rusça öğrenmeye başlar. Bir söyleşisinde, Rusya'dayken komünizme olan idealist yaklaşımını yitirdiğini; ancak marksizme olan inancını yitirmediğini dile getirir. Devletin hayatın her alandaki aşırı varlığından rahatsızlık duymuş, yoksulluk ve korku içinde yaşayan insanları görünce, büyük hayallerle gitmiş olduğu Moskova hakkında zihnindeki bütün ülküsü yerle bir olmuştur.

Moskova ile alakalı hayalleri alt üst olan Dervîş, Kahire'ye gider. Burada Muhammed 'Abdulvehhâb ve 'Abdulhâlîm Hâfîz gibi şarkıcılarla; Necîb Maḥfûz, Yûsuf İdrîs ve Tefvîk el-Ḥakîm gibi edebiyatın önemli isimleriyle tanışma fırsatı bulur ve onlarla birlikte çalışmalar yapar.⁷ Kahire'de "*Seni Seviyorum veya Seni Sevmiyorum*" isimli şiir kitabını yayımlar.

1973'te Kahire'den Beyrut'a giden ve 1982'ye kadar en sevdiği şehirlerden olan Beyrut'ta yaşayan Maḥmûd Dervîş, "*Benim Beyrut'a devamlı hasret kalmak gibi güzel bir hastalığım var*" der. Lübnan iç savaşının başlamasıyla birlikte dostu Ğassân Kenafânî'yi kaybetmekle yıkılan Dervîş, akabinde İsrail'in Beyrut'u işgal etmesine tanık olarak derinden sarsılır. İsrail'in Sabra ve Şatilla katliamı Maḥmûd Dervîş için bu kadar çok sevip hayatı boyunca her zaman hasret duyduğu bu güzel şehri yaşanmaz bir hale getirir. 1982 yılının sonlarında Şam'a şiir okumak amacıyla

⁵ Rukiyya Zeydân, *Eşerü'l-Fikri'l-Yesâriyyi fi'ş-Şi'ri'l-Filisînî*, Dâru'l-Hedy, Hayfa, 2009, s. 40.

⁶ Dervîş, *Mural*, s. 1.

⁷ Nebîl 'Amr, "Ecmelunâ ve Evvelunâ Maḥmûd Dervîş: Mâzâ Nef'alu ba'de Şeksbîr 'an Filisîn ve'ş-Şi'r ve'l-Ḥubb ve'l-Ḥayât" *el-Kermel el-Cedîd*, Sayı 3-4, 2012, s. 7-51.

davet edilir. Şam Üniversitesinin amfisi gelenleri almayınca, otobüslerle stada taşınırlar.

Filistin direniş hareketinin entelektüel boyuttaki en önemli temsilcilerinden olan Maḥmûd Dervîş, Şam'dan Tunus'a geçerek burada Yaser Arafat'la bir araya gelir.⁸ Arafat, kendisinden *Karmel* dergisini Paris Londra veya Kıbrıs'ta, çıkarmaya devam etmesini ister⁹. Kıbrıs'a giderek dergi için izin alır. Dervîş, Paris'te derginin yazı işlerini yürütürken, Suriyeli şair Selim Berakât Kıbrıs'ta derginin basımını sağlar.¹⁰ On yıl Paris'te kalırken Arap dünyasını sık sık ziyaret eder.¹¹ “*Paris benim için bir ikamet yerinden ziyade bir istasyon konumundaydı. Şiir bakımından gerçek doğumumun Paris'te gerçekleştiğini düşünüyorum. Paris vatana, dünyaya ve nesnelere dışarıdan bakma fırsatı verdi bana*”¹² der bir söyleşisinde. Paris'in dünyanın her tarafından sürgün aydınların kenti olmasının da bundaki payı büyüktür.

Filistin'in bir kısmı özerkliği kazandıktan sonra sürgün hayatı yaşamamaya karar veren Maḥmûd Dervîş, Amman ve Ramallah'ta yaşamaya başlar ve burada yaşadığı dönemde on kadar eser kaleme alır. Yazmak için günlük ritüelleri ve düzenli bir hayatı olan Maḥmûd Dervîş, bu ritüellerinin gereksiz yere ihlâl edilmesine izin vermez. Zorunlu bir durum olmadıkça evde yalnız olarak çalışır ve hiç kimsenin evinde yatıya kalmaz, kendi evinde kalınmasına da rıza göstermezdi. Düzenli ve tekdüze bir hayatı olup, kolay kolay alışkanlıklarından ve programından taviz vermezdi.

İsrail'le ülkesinin iç içe olmasından dolayı İbrânice, Londra ve Paris'te uzun süre kalmasından dolayı İngilizce ve Fransızca konuşan Dervîş, zamanının çoğunu okumak ve yazmakla geçirmiştir. Boş vakitlerinde Beethoven, Çaykovski 'Abdülvehhâb, Ümmü Gülşûm, 'Abdulhâlîm Hâfîz gibi büyük müzisyenleri

⁸ İbrahim Halil, *a.g.e*, s. 19.

⁹ Bozgöz, *a.g.e*, s. 92.

¹⁰ Nebîl 'Amr, *a.g.e*, s. 30.

¹¹ Merve Tekin, *Maḥmûd Dervîş'in Cidâriyye Adlı Şiirinin ve Çevirilerinin Eşdeğerlik Açısından Değerlendirilmesi*, y.y. Ankara, 2019, s. 21.

¹² Maḥmûd Dervîş, *Au Neden Yalnız Biraktın?*, çev.: Mehmet Hakkı Suçın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul; 2017, s. 1.

dinlemeyi severdi. Çalışmalarından arta kalan vakitlerde en sevdiği şey tavlâ oynamak ve ramazan dizilerini seyretmekti.

Neredeyse hayatının çoğunu sürgünde ve gurbette geçirmesine rağmen hiçbir zaman Filistinli olduğunu unutmayan Maḥmûd Dervîş'in şiirinde mekân önemli bir yer tutmuştur. Bu konuda "Biḥâkatü Hüviyye (Kimlik Kartı)" isimli şiirinde aslımı haykırırcasına şöyle der;

سَجِّلْ!
أَنَا عَرَبِي
وَرُقْمُ بِيَطَاقَتِي خَمْسُونَ أَلْفَ
وَأَطْفَالِي ثَمَانِيَّةٌ
وَتَأْسِيعُهُمْ... سَيَأْتِي بَعْدَ صَيْفٍ!
فَهَلْ تَغْضَبُ؟
سَجِّلْ!
أَنَا عَرَبِي
وَأَعْمَلُ مَعَ رِفَاقِ الكَذْحِ فِي مَحْجَرٍ
وَأَطْفَالِي ثَمَانِيَّةٌ
أَسْأَلُ لَهُمْ رَغِيفَ الخُبْزِ،
وَالْأَنْتَابِ وَالذَّفْتَرِ
مِنَ الصَّخْرِ
وَلَا أَتَوَسَّلُ الصَّدَقَاتِ مِنْ بَابِكَ
وَلَا أَصْغُرُ
أَمَامَ بِلَاطِ أَعْتَابِكَ
فَهَلْ تَغْضَبُ؟
سَجِّلْ
أَنَا عَرَبِي...¹³

¹³ Maḥmûd Dervîş, *ed-Divân*. I. Cilt, Riyâd er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, Londra, 2009, s. 80.

*“Kaydet!
Ben bir Arabım
Kartımın Numarası ellibin
Çocuklarımın sayısı sekiz
Dokuzuncusu da yolda
yaz sonunda burada!
Kızıyor musun?
Kaydet!
Ben bir Arabım
Taş ocağında çalışıyorum emekçi
yoldaşlarımla
Çocuklarımın sayısı sekiz
Ekmeklerini
taştan çıkarıyorum
giysilerini ve defterlerini!
Sadaka dilenecek değilim kapıda
konağının girişi önünde
küçük düşürecek değilim kendimi!
Kızıyor musun?
Kaydet!
Ben bir Arabım...”*

Kalp hastalığından dolayı ameliyat olmak üzere Amerika’ya gider. Maḥmûd Dervîş, yapılan açık kalp ameliyatı sonrasında 9 Ağustos 2008’de vefat eder.¹⁴ Filistin direnişinin sembol isimlerinden olup, ülkesinin bağımsızlığı için bütün ömrünü kalemiyle mücadeleye adayan değerli bir şahsiyeti kaybeden Filistin halkının bu büyük kaybından dolayı Filistin’de üç gün yas ilan edilir. Cenazesi 13 Ağustos’ta Ramallah’ta çok kalabalık bir merasimle toprağa verilir. Dervîş’in hayatının bütün safhaları hakkında bilgi edinmek isteyenler için hayatına kronolojik olarak yer vermek uygun görülmüştür.

¹⁴ Nurullah Yılmaz, *Filistinli Şair Maḥmûd Dervîş*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2013, s. 21.

13 Mart 1941 tarihinde bugün İsrail sınırları içinde bulunan Akkâ'nın doğusunda Berve (Birve) adlı küçük bir köyde doğdu.

1947-1948 yılları arasında köyü İsrail Savunma ordusu tarafından işgal edildi.

1948'de İsrail'in kuruluşuyla birlikte çok sayıda Filistinli, mülteci olarak Lübnan'a sığınmak zorunda kaldı.

2 yıl sonra Lübnan'dan kaçak olarak döndü.

16 yaşında hapse atıldığında bir sigara paketi üzerine karaladığı ve “*Annemin kahvesini özliyorum / Özliyorum ekmeğini annemin*” dizeleriyle başlayan şiiriyle bir anda ünlü oldu.

19 yaşında ilk şiir kitabını çıkaran Dervîş, işgal altındaki Filistin topraklarında her gün yaşadıkları aşağılanma ve yok sayılmaya şiirle direniyordu.

1961'de Lise öğrenimini tamamladıktan sonra Hayfa'ya geçti.

1961 yılında üyeleri komünist Yahudilerden ve kendi toprağı üzerinde kalabilen Filistinlilerden oluşan İsrail Komünist Partisine katıldı ve partinin *Rakah* adlı gazetesinin editörü olarak çalıştı.

1961 yılında ilk kez tutuklanan Dervîş, 1967 yılında İbrani Üniversitesi'nin düzenlediğı şiir gecesinde “*نشيد الرجال (Adamların Marşı)*” adlı şiirini okuması sonrası ikinci kez tutuklandı.

22 yaşında kendisine “*Direnış Şairi*” unvanını kazandıran ve tüm Arap dünyasında tanınmasını sağlayan “*Biğâkatü Hüviyye*” (*Kimlik Kartı*) isimli şiiri yazdı.

1967'de İsrail'in eli kalem tutan bütün Filistinlilerin tutuklanması emri üzerine gizlendi, ancak *el-İttiğâd* dergisindeki yayınlarına devam etti.

1967 Arap-İsrail savaşı sonrası Filistin direniş edebiyatına ilgisinin artmasıyla yıldızı parladı.

1968 yılında Filistinli şair arkadaşı Semîh el-Kâsım ile birlikte İsrail Heyeti içinde Sofya’da düzenlenen bir gençlik festivaline katılması o dönem Arap basınında sert tepkilere neden oldu.

1969’da Lotus Edebiyat Ödülü’nü aldı.

1967-70 yılları arasında ev hapsi cezası verildi.

1970’te İlk kez Filistin’i terk eden Maḥmûd Dervîş, Komünist Parti aracılığıyla Moskova’ya gitti. “*Her genç komünist için Moskova’ya gitmek bir hayaldi ancak buranın da cennet olmadığını anladım*” diyen Dervîş, tam bir yıl sonra *el-Ahram* dergisinde yazılar yazmak üzere Kahire’ye gitti.

1971-72 yılları arasında Kahire’de yaşayan Dervîş, kendini Mısır kültürünün bir ürünü olarak görmeye başladı.

1972 yılında Beyrut’a gitti ve 1981’e kadar orada kaldı.

1973 yılında *Filistin Kurtuluş Örgütü*’ne katıldı.

1973/1977 yılında Suriyeli şair Nizâr Kabbânî’nin yeğeni Rana Kabbânî ile evlendi ve bu evliliği üç yıl sürdü.

1973-1982 yılına kadar Beyrut’ta kaldığı süreçte Filistin olayları editörlüğünü yönetmesi ve Arap dünyasının önemli kültürel olaylarını ele alan *el-Kermel* Dergisini çıkarmasının yanı sıra Filistin Destanının en önemli anlarına tanıklık etti.

1974’te FKÖ lideri Yaser Arafat’ın Birleşmiş Milletlerde yaptığı ünlü “*Bugün bir zeytin dalını ve özgürlük savaşçısının silahını taşıyarak geldim. Zeytin dalının elimden düşmesine izin vermeyin.*” satırlarını kaleme aldı.

1975 yılında başlayan iç savaş ve İsrail işgali sonrası Lübnan bir harabeye döndü.

1976 yılında Arafat’ın BM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşmayı hazırladı.

16 Eylül 1982’de İsrail’in desteklediği aşırı sağcı Hıristiyan Falanjist milislerin Beyrut’un güneyindeki Sabra ve Şatilla Filistin mülteci kamplarına

saldırarak 2000 sivil öldürmeleri Filistin yönetimini ve Maḥmûd Dervîş'i Beyrut'tan ayrılmaya mecbur bıraktı.

1982 Eylül'ünde Sabra-Şatilla kampında Filistinli mültecilere yönelik katliamın ardından Beyrut Kasidesi'ni yazdı.

Sabra ve Şatilla katliamından sonra fikrini değiştirerek Şam üzerinden Tunus'a geçti. Tunus'tan Kıbrıs'a gidip şair Selim Berakât'ın yardımıyla dergi işlerini yürüterek böyle zor bir dönemde dava arkadaşlarını yalnız bırakmadı.

1982'de Şam mercilerinden davet aldı ve Suriye'ye yerleşti.

1984 yılında ikinci eşi Mısırlı çevirmen Hayat Heeni'yle evlendi.

1984'te dönemin Sovyetler Birliği'nde Lenin ödülünü aldı.

1984 ve 1998 yıllarında iki kez kalp krizi geçirdi.

1986 yılında kaleme aldığı "*Benim, Yusuf'un*" şiiriyle Filistin'e sahip çıkmayan Arap ülkelerine sitem etti.

1987 yılında Arafat'ın isteğiyle Filistin Bağımsızlık Bildirgesi'ni yazdı.

1988 yılında FKÖ'nün sürüldüğü Tunus'ta Filistin Bağımsızlık Deklarasyonu'nu kaleme aldı.

1993'te Oslo Anlaşması'nın imzalanmasından sadece bir gün sonra yakın dostu Arafat'ın Oslo mutabakatına razı olması nedeniyle *Filistin Kurtuluş Örgütü* yürütme kurulu'ndan istifa etti.

1994 Temmuz'unda Filistin'e döndü.

1994 yılında halkının arasına Filistin'e dönmeyi yeğleyerek Ramallah'ta ikamet etmeye başladı.

1998 yılında bir kalp ameliyatı geçirdi ve kalbi iki kez durdu.

2000 yılında Dervîş'in şiirlerinin İsrail okul kitaplarına alınması gündeme geldiğinde dönemin İsrail Başbakanı Ehud Barak, İsrail'in buna hazır olmadığını söyleyerek öneriyi reddetti.

2000 yılından 2005 yılına kadar süren *ikinci intifada* (direniş hareketi) sürecinde Maḥmûd Dervîş bir kez daha İsrail zulmüne maruz kaldı ve ofisi yağmalanarak kısa süreliğine gözaltına alındı.

İsrail'in 2002 Gazze saldırısı öncesi Ramallah'ta Maḥmûd Dervîş'i ziyaret eden Uluslararası Yazarlar Cemiyeti üyeleri bizzat İsrail'in zulmüne tanıklık ettiler.

2002 Uluslararası Nazım Hikmet Şiir Ödülü'nü aldı.

9 Ağustos 2008 tarihinde Amerika'da ölüm onu kalbinden yakalayıp teslim aldı.

2018 yılının "*Arap Kültür Sembolü*" olarak seçildi.

1.1.2. Eserleri

“1961: *Ṭuyûr Bilâ Ecniḥa (Kanatsız Kuşlar)*

1964: *‘Âşîkun Min Filistîn (Filistin'den Bir Âşık)*, 14. Baskı, Dâru'l-‘Avde, Beyrut, 1993,

1964: *Evrâķu'z-Zeytûn (Zeytin Yaprakları)*, 11. Baskı, Dâru'l-‘Avde, Beyrut, 1993.

1989: *Dîvânu Maḥmûd Dervîş (2 Cilt)*, Dâru'l-‘Avde, Beyrut.

1990: *Zâkira li'n-Nisyân (Hafıza Unutmak İçindir)*, *el-Müessesetu'l-‘Arabiyye, Beyrut.*

1990: *er-Rasâil (Mektuplar)*, Dâru'l-‘Avde, Beyrut.

1993: *Erâ Mâ Urîdu (İstediğimi Görüyorum)*, Dâru'l-Cedîd, Beyrut

1993: *el-‘Aşâfiru Temûtu fi'l-Celile (Celile'de Serçeler Ölüyor)*, Dâru'l-‘Avde, Beyrut.

1993: *Tilke Şûratuhâ ve Hâzâ İntihâru'l-‘Âşîk (İşte Onun Resmi ve Aşığın İntiharı)*, Dâru'l-Avde, Beyrut.

1993: *Ḥabîbetî Tenheḍu min Nevmihâ (Sevgilim Uykusundan Uyanıyor)*, 8. Baskı, Dâru'l-‘Avde, Beyrut.

1993: *Muḥâvele Raķam 7 (7 Numaralı Uğraş)*, Dâru'l-‘Avde, Beyrut.

1993: *Yevmiyyâtu'l-Huzni'l-Âdi (Normal Bir Hüzünün Günlükleri), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1993: *Hiye Uğniye Hiye Uğniye (O bir şarkıdır, O bir şarkıdır), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1993: *Vaşfu Hâletinâ (Halimizin Tasviri), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1993: *Verdun Eḳall (Biraz Gül), el-Müessesetu'l-'Arabiyye li'd-dirâsa, Beyrut.*

1993: *'Arûs (Düğünler), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1993: *Âḫiru'l-Leyl (Gecenin Sonu), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1993: *Divânu Hıṣâr li Medâihi'l-Baḫr (Deniz Övgülerinin Kuşatması Divanı), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1993: *Divânu Medihi'z-Zilli'l-Âli (Yüce Gölgenin Övgüsü Divanı), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1993: *Vedâ'an Eyyetuhe'l-Harb (Hoşçakal Ey Savaş), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1993: *Şey'un'ani'l-Vaṭân (Vatan Hakkında Birşey), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1993: *Uḫibbuk ev Lâ Uḫibbuk (Seviyorum, Sevmiyorum), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1994: *'Âbirûn fi Kelâmin 'Âbirîn (Gelip-Geçen Sözle Gelip-Geçenler), Dâru'l-'Avde, Beyrut.*

1994: *Limâzâ Terakte'l-Hıṣâne Vaḫîden? (Atı Neden Yalnız Bıraktın?), Riyâḏ er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, Londra.*

1998: *Eḫade 'Aşara Kevkeben (11 Yıldız), Dâru'l-'Cedîd, Beyrut.*

2000: *Serîru'l-Ġarîbe (Zavallı Kadının Yatağı), Riyâḏ er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, Londra.*

2001: *Cidâriyye (Mural), Riyâḏ er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, Londra.*

2002: *Hâletu Hıṣâr (Kuşatma Hali), Riyâḏ er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, Londra.*

2003: *Lâ Ta'tezir 'Ammâ Fa'alte (Yaptığından Özür Dileme), Riyâd er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, Londra.*"¹⁵



¹⁵ Bozgöz, *a.g.e.*, s. 95-96.

İKİNCİ BÖLÜM

2. METİNLERARASILIK

2.1. METİNLERARASILIK KAVRAMI

Bu konu hakkında çalışma ve yazma fikri, devamlı olarak gördüğümüz, dokunduğumuz ve okuduğumuz şeylerin bilimsel ve edebi olarak varoluşsal yönü aklî bir üretimin sonucu mu? Yoksa birbirinin kopyası mıdır? Sorusuyla doğdu. Allah Teâlâ, insanı en güzel surette yarattı.¹⁶ İnsanın ayırt edici özelliği olan aklın işleyişine, kendisi için iyi ve faydalı olan şeyleri daha önce var olanları taklit ederek, Hz. Nûh gibi tavuğun iskeletini görüp bunu gemi iskeletine dönüştürmesi, kuşları taklit edip hava araçları ve binek hayvanları taklit edip kara taşıtları yapması¹⁷ için yeni bir şeyler icat etme yeteneği ve kabiliyeti koydu.

Bu sayılanlar insanın salt düşüncesiyle bulup keşfettiği şeyler olabileceği gibi üstün güç sahibi olan yaratıcının daha önce yoktan var edip yarattığı şeyleri insanın kullanması sebebiyle kendi menfaatine uygun olacak şekilde yeniden tasarlamasından ibaret de olabilir.

Yeni mamuller veya eserler genel olarak insanların yararlanması için ortaya konulur. Bir eşya veya âlet ilk üretildiği zaman insanlar için merak sebebi iken, sonraki dönemde bu merak yerini rutin bir sıradanlığa bırakır. Üretilen eşya ya da fikirler her zaman günlük kullanımda olan ve hayatımızı kolaylaştıran mamullerden ibaret değildir. Kimi zaman ortaya konulan şeyler hayatımızı kolaylaştıran ve günlük yaşantımızda bize yardımcı olan eşyalar olabilirken kimi zaman da maddî

¹⁶ Tîn Suresi (95): 4 لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ / Biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.)

¹⁷ Zuhruf Suresi (43): 12 وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنَ الْفَالِكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ / Bütün çiftleri yaratan, bineceğiniz gemileri ve hayvanları var eden de O'dur.)

varlığımızın yanında ruhi ve manevi tarafımızı da destekleyen bir eser olabilir. Elbette ki insan yaşamını sürdürmek için bedeninin ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerinden biri onun düşünen ve duygusal bir varlık olması sebebiyle ruhunun ve manevi yönünün de, maddi yönü gibi beslenip olgunlaştırılmaya ihtiyacı olmasıdır ki bu yönü ihmal edilen insan bütün canlılarda var olan hayvânî boyutunun esiri olmaktan kendini alıkoyamaz.

İnsanın edebî, bilimsel ve sanatsal eser ortaya koyma ihtiyacı onun ruhsal yönünün dışı vurumu olarak ortaya çıkmıştır. İnsanlığın icat etmiş olduğu hemen her şey bir öncekinin geliştirilmesi veya mevcut olanlar üzerinde edinilen tecrübenin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Maddi alandaki ilerleme, sanatsal ve edebi alandaki ilerlemeyi de tetiklemiş, maddi sahadaki gelişim her alanda kendini göstermiştir.

Tarih boyunca insanlığın yararına/zararına olan eşyaların üretimi ve gelişimi etkileşim yoluyla olduğu gibi edebî ve sanatsal alandaki üretim ve üretilen malzemenin gelişimi de etkileşim yoluyla olmuştur. Örneğin; şairler ve yazarlar açısından konuyu ele aldığımızda açıkça görülecektir ki onlar da yaşadıkları çevrenin etkisinde kalarak eserlerini ortaya koymuşlardır. Şair ve yazarın yaşadığı çevrenin etkisinden kurtulması, kabuğunu kırması olağanüstü çaba ve gözlem yeteneğine sahip olmasıyla mümkündür. Üstün bir gözlem yeteneğine sahip olup kabuğunu kırabilenler, içinde buldukları toplumun hep önünde olup toplumlarını yönlendiren kişiler olmuşlardır. Bu bağlamda şiirlerini inceleyeceğimiz Maḥmûd Dervîş de buna en iyi örneklerden birisidir. Zulmün ve savaşın kucığına doğmuş bir mülteci, mazlum ve muhacir olan Dervîş'in çok küçük yaşlarda karşılaşmış olduğu İsrail zulmü ve sürgün hayatı, yaşamı boyunca onu etkilemiş ve yaşamı boyunca şiirlerinde hep bu dramın izleri görülmüştür.

Metinlerarasılık kavramı, kökeni çok eskilere dayanmakta olup, batıda modern bir Edebi tenkit teorisi olarak ortaya çıkmıştır. Batılı dil bilimciler bu kavram üzerine eğilerek bu konu üzerine pek çok çalışma ve tezler yapmışlardır.

Metinlerarasılık kavramı gelişerek Batı edebiyatından dünya edebiyatına hatta Arap edebiyatına da geçiş yapmıştır.¹⁸

Metinlerarasılıkla ilgili güncel bir tarama yapan herkes açıkça görür ki; çok uzun bir geçmişe sahip olan bu konu, kısa bir döneme sıkıştırılmıştır. Konu ile ilgili incelenebilecek kaynakların geneli metinlerarasılık kavramını ve bu konu hakkındaki çalışmaları 1960 sonrasına ve Julia Kristeva ile onun metinlerarasılık teoremindeki çalışmalarında etkilenmiş olduğu Roland Barthes'ı işaret etmektedir.

Metinlerarasılık kavramı, bu kavramın doğuşu ve önceki dönemlerdeki kullanım şekillerine geçmeden önce bu kavramın yeni bir buluş gibi algılanmasının yanlışlığına değinmek gerekir. Çalışmanın konusu olan metinlerarasılık kavramı da edebî sahadaki üretim ihtiyacının karşılanması amacıyla sarf edilen çabaların bir ürünüdür. Zamanla farklı kavramlarla ifade edilen bu olgu tıpkı insanın hayatındaki diğer varlıklar gibi zamanla var olanın taklit edilmesi ve geliştirilmesi yoluyla farklı isimler almış ve en son şekliyle Julia Kristeva'nın bu konuyu ele alıp sistematik bir şekilde incelemesi sonucunda bu günkü halini almıştır.

Kristeva'nın teorisi; *“Hiçbir metin, öncesinden bağımsız değildir, bu sonsuz döngüde her metin birbirini etkileyerek ve birbirine eklemlenerek ilerler,”* der.¹⁹ Bu görüşü dikkate aldığımızda dilsel ve metinsel etkileşimin temeli ve tarihi insanlık tarihiyle başlar diyebiliriz. Örneğin: İslam inancında Kur'an-ı Kerim'in bize haber verdiği Hz. Âdem kıssasında İslam tarihçilerinin anlatımında gördüğümüz kadarıyla Hz. Âdem işlemiş olduğu hata sebebiyle cennetten kovulduğunda, kendisini affettirip bağışlatmak için uzun bir müddet dua edip yalvarmış ve bu yakarışı neticesiz kalınca cennetin kapısında gördüğü bir yazıyı hatırlayıp duasında ona yer vermiş, o dua sebebiyle bağışlanmış ve tövbesi kabul edilmiştir.²⁰ Dini açıdan benzer örnekler mevcut olmakla beraber konu hakkında hemen her dönemden örnekler verilebilir. İslam'ın başlangıcından itibaren bizzat Peygamberimizin konuşma ve dualarında

¹⁸ Abdussamed Yeşiladağ, “Abdullah Bin Khamees'in Şiirlerindeki Metinlerarasılık”, *Uhive Dergisi*, Sayı 17, 2017, s. 401-430.

¹⁹ Senem Gezeroğlu, “Güray Süngü'nün Öykülerinde Metinlerarası İlişkiler”, *Filoloji Dergisi*, Sayı 2, Aralık 2016, s. 196-220.

²⁰ Mustafa Âsım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, I. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 39-40.

ayet iktibasına, sahabenin sözlerinde de ayet ve hadis iktibasına sıkça rastlanmaktadır. Örneğin; Hz. Ali bir beytinde Hicr Suresi'nden²¹ iktibasla şöyle demiştir:

فَلَوْ كُنْتُ بَوَّابًا عَلَى بَابِ جَنَّةٍ
لَقُلْتُ لَهُمَدَانَ: ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ²²

“Kapıcı olsaydım cennet kapısında

“Güvenle girin!” derdim Hemedanlılara.”

Bu ve benzer beyitler iktibas sanatının hangi isimle bilinirse bilinsin yüzlerce yıldır kullanılan bir sanat olduğunu göstermektedir.

Verilen örnek gösteriyor ki bu alandaki bilgiler teorik olarak son yüzyılın mahsulü olsa da pratik olarak insanlık tarihiyle yaşittir. Metinlerarası alıntılamanın kökeni eski olmakla beraber, üslup alıntılama örneklerine de İslam öncesi dönemde rastlamak mümkündür.²³ Arap yazılı kaynaklarının ilk ve en önemli eserleri sayılabilecek mu'allaka şairlerinden İmru'ül-Kays aynı zamanda dönemin şairleri nezdinde bir lokomotif görevi üstlenmiş ve sonraki dönem şairler onun metodunu takip etmişlerdir. İslam'ın başlangıcı ve takip eden dönemde Müslümanlar için Kur'an-ı Kerim ve Peygamberimizin hadisleri hayatı yönlendiren ana kaynaklar hâlini alınca, dönemin eserlerinde etkilerinin görülmesi kaçınılmaz olmuştur. Kimileri direkt ayet ve hadis kaynaklı eserler kaleme alırken kimileri de birçok amaçtan dolayı eserlerinde ayetlerden ve hadislerden referans göstermişlerdir.

2.2. METİNLERARASILIK KAVRAMINA GİDEN YOLDA ARAP EDEBİYATINDA KULLANILAN KLASİK KAVRAMLAR

Metinlerarasılık kavramı açıklanırken değinildiği üzere, bu kavram teorik olarak son asrın mahsulü olsa da pratik olarak kullanımı insanlık tarihiyle yaşittir. Metinlerarasılık kavramına bu günkü sınırlarını çizen batılılar; “Gök kubbe altında

²¹ Hicr Suresi (15): 46 (ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ أَمِينٍ) / Esenlikle, güvenle girin oraya!

²² Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvân*, thk.: Abdulazîz el-Keram, y.y., 1988, s. 173.

²³ Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, *DİA*, XVII. Cilt, 1998, s. 493-501.

söylenmemiş söz yoktur. Her söylem başka bir söylemi yinelemektedir. Her yazınsal metnin daha önce yazılmış olan metinlerden ayrı olarak yazılması mümkün değildir. Her metnin açık ya da kapalı bir biçimde önceki metinlerden, yazınsal gelenekten izler taşıdığı kaçınılmaz bir gerçektir."²⁴ Şeklinde söylemlere sahiptirler.

Bu alanda çalışmaları bulunan ve görüşlerine başvurulabilecek önde gelen araştırmacı, yazar, dilbilimci ve edebiyat eleştirmenleri arasında; Julia Kristeva, Mihail Bahtin, Roland Barthes, Michael Riffaterre, Laurent Jenny ve Gerard Genette, sayılabilir.

Metinlerarasılık kavramı kullanıldığı zaman tam olarak ne anlaşılması gerektiği ile ilgili olarak, isimleri sayılan kişilerin yapmış oldukları tanımların bilinmesi gerekir. Mihail Bahtin bu konu hakkında "*söyleşimcilik*" kuramını ortaya atar ve bu kuramı tarihî olanla ilişkilendirir. Bir metnin diğer metinle açık bir alışveriş içinde olduğunu savunan Bahtin, bunların tarih ve toplumdan soyutlanamayacağını savunur. Her ne kadar metinlerarasılığın kurucusu ve kuramcısının Kristeva olduğu belirtilse de aslında kuramın özünü oluşturan Bahtin'dir.²⁵

Bahtin, metinlerarasılığı bir "karnaval"a benzetir. Bu, farklı metin türlerinin bir arada bulunduğu bir "karnaval"dır. Her çağ, kendi dönemini yaşar. Bu dönemde çocukları vardır. Eski çağlarda tiyatro, destan, şiir, halk hikâyeleri vb. şeklinde çocuklar, yerlerini yeni vârislerine bırakırken günümüzde bu çocuğun adı roman olmuştur.²⁶ Aynı zamanda "karnaval"ı düzenleyen de romandır. Bu bağlamda düşünürsek "*Romanın hükümrانlık kurduğu bir çağda, öbür türlerin hemen hemen hepsi az ya da çok romanlaşır*".²⁷ Çağı yansıtan eğilimler aynı zamanda tarihin de vazgeçilmez gerçekleridir. Her alanda olduğu gibi edebiyat da bu düzenden fazlasıyla nasibini almıştır.

²⁴ Kubilay Aktulum, *Folklor ve Metinlerarasılık*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2013. s. 16.

²⁵ Aktulum, *a.g.e.*, s. 21.

²⁶ Mihail Bahtin, *Karnavaldan Romana*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014, s.158.

²⁷ Bahtin, *a.g.e.*, s.158.

Metinlerarasılık kuramının oluşmasında başrolü üstlenen Julia Kristeva, metni alıntılar mozaığıyla ilişkilendirerek şöyle tanımlar: “Her metin bir alıntılar mozaığı gibi oluşur, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümüdür.”²⁸

Kendi döneminden önce söylenen veya kaleme alınan metni dönüştüren kişi yazar olduğuna göre, metnin ne kadarının geçmişe, ne kadarının geleceğe dönük olacağına karar veren yazardır. Kendisine ulaşan metin bilinçli veya bilinçsiz olarak kaleme aldığı metinde kendine yer bulur. Çünkü gök kubbe altında söylenmemiş söz yoktur ve yazar bu sözlerden kendi kültürü oranında payına düşeni alarak okuyucuya yansıtır.

Kristeva, bir metnin başka bir metinden izler taşımasının, bir metnin aynı zamanda diğer bütün söylemlerle ilişki içinde olduğunu öne sürerek metinlerarasılığı dar anlamdan çıkarır ve ona sonsuz bir söylem gücü katar. Kristeva, metni içsel olarak yeniden oluşturmak ister: “Metni içsel olarak yeniden kurmak, önceleri onun içerisinde ayrıştırılmayan ve saptanamayan unsurları ayrıştırmak ve saptamak anlamına gelir. Bu da ancak ele alınan metni önceki ya da eşsüremlî öteki metinlerle ilişkilendirerek yapılabilir.” Sonuçta, Kristeva, dönüşümsel çözümleme yönteminden esinlenirken, metni içsel olarak yalnızca eşsüremsel düzlemde değil, artsüremsel düzlemde de ele almak için dönüşümsel yöntemi kullanır.

Kristeva ve Roland Barthes aynı dönemde yaşamalarına rağmen birbirlerinin metinlerarasılık konusundaki görüş ve söylemlerinden etkilenmişlerdir. Roland Barthes, Kristeva’dan sonra metinlerarasılık kavramını, eleştiri alanında daha fazla öne çıkaran isimdir. Kristeva’nın metinle ilgili görüşlerini benimsemekle kalmaz, onun devam ettiricilik misyonunu da üstlenir.²⁹ Barthes’in getirdiği tanım ise şöyledir: “Her metin bir metinlerarasıdır; onda farklı düzeylerde az çok tanınabilecek biçimler altında öteki metinler yer alır: Daha önce edinilen kültürden

²⁸ Aktulum, *a.g.e.*, s. 35.

²⁹ Aktulum, *a.g.e.*, s. 45-46.

gelen metinler ile etrafımızdaki kültürden gelen metinler. Her metin eski alıntılarını yeni bir örgüsüdür.”³⁰

Barthes’in yapmış olduğu bu tanımdan; ortaya konulan bir metnin devamlı olarak üzerine eklenme veya eksilme yoluyla bir işleme olayına maruz kaldığı ortaya çıkmaktadır. Bu işleyiş sürecinde metne yeni bir anlam katılır ve dönüştürülerek aktarımı sağlanır.

Metinlerarasılığın olgunlaşma sürecinde önemli role sahip olanlardan birisi de Michael Riffaterre’dir. Riffaterre’ya göre, metinlerarasılık bir “okuma etkisi”nin ifade edilmiş biçimidir. Her ne kadar kendi kuramını oluşturmaya çalışsa da hemen hemen Kristeva ile benzer şeyleri söylemiştir. Farklı olan yanı ise: Kristeva okurun rolüne değinmezken Riffaterre metinlerarasılık ilişkisini büyük ölçüde okur-metin üzerine kurar. Okur, okuduğu metinle önceki metinler arasında bağ kurarak metnin anlaşılma düzeyini artırır ve metni anlamlandırır. Okuduğu metinle önceki metinler arasında bağ kuramayan okuyucu metnin yapısını da çözememiş olduğundan metin ona anlamsız görülecektir. Riffaterre’ya göre, metinlerarasılık kavramından söz edebilmek için en az iki veya daha fazla metin arasında karşılaştırma yapılması gerekir.³¹

Hakkında bu kadar detaylı sözler söylenen metinlerarasılık kavramı tarihi süreçte farklı aşamalardan geçip farklı isimler almıştır. Bu bölümde tarihi süreçte alıntılama işleminin almış olduğu isimler ve geçirdiği evreler incelenmiştir.

Yazılı kaynakların bulunduğu dönemlerin hemen hepsinde rastlanılan alıntılama işlemi birçok kaynakta farklı isimlerle ele alınmıştır. Alıntılamanın farklı şekillerini ifade eden terimler için benzer tanımlar yapılmıştır. Önceki dönem kaynaklarında adına metinlerarasılık denilebilecek alıntılama işlemi şu isimlerle yer almıştır; Tazmîn, isti’âne, iktibâs, istişhâd, irsâl-i meşel, telmih, teşbîh, ahz. Bunlara ilave olarak metinlerarasılığın Arap dünyasındaki modern karşılığı olarak “tenâş” kavramı kullanılmaktadır.

³⁰ Aktulum, *a.g.e.*, s. 46.

³¹ Aktulum, *a.g.e.*, s. 49-50-51-52.

2.2.1. Tazmin

“Başka bir şairin mısrasını, yahut bir beytini söz arasında îrâd etmektir.”³² Sözlükte “ödeme, ödenek verme”, “sigortalamak, tazmin etmek, içine sokmak/almak”³³ gibi manalara gelen tazmin Arap edebiyatında kullanıldığı gibi dinî ve coğrafi etkileşimden dolayı Türk edebiyatında da kullanılmıştır. Bir edebî terim olarak tazmin; “söze başkasının sözünü katmak, kaleme almış olduğu şiir veya nesirde başka eserlerden alıntı yapmak”³⁴ demektir.

Tazmin, Arap edebiyatında belagatin üç ana dalından birisi olan bedii sanatlardan olup, sözü süsleme ve güzelleştirme yöntemlerindedir. Erken dönemlerden itibaren edebiyat kitaplarında yer almaya başlamıştır. İbn Ebü'l-İsbâ tazmini iktibâs gibi görmüş³⁵ ancak bu konuda en kapsamlı ve ayırt edici tanımı yapan Haţîb el-Şazvînî her ikisini ayrı ayrı tanımlamış³⁶ ve Şazvînî'nin yapmış olduğu bu tanım günümüze kadar kullanılmıştır.

Bu bağlamda tazmin hakkında nazmî ve nesri kapsayacak biçimde “söze başkalarının sözlerinden alıntı yapıp katma” şeklinde tarifler yapılmıştır. İbn Reşîk, tazmini ilk defa ayrıntılarıyla ele almış, şiire has alıntılar diye gördüğü tazmin için kapsamlı bir tanım yapmış ve çeşitli şekillerini örneklerle açıklamıştır. Ona göre tazmin, şairin diğer şairlerin şiirlerinden mısra veya beyit alıntılıyıp kendi şiirinin ortasına ya da son kısmına bir örnek ve temsil olarak katmasıdır.³⁷ Edebiyat tarihinde ilk defa Haţîb el-Şazvînî ile iktibâs ve tazmin terimleri birbirinden ayrılmış ve değişmeyen tanımları yapılmıştır. Şazvînî, Kur'an ve hadisten yapılan referanssız alıntıları sözün veya şiirin bünyesine uyarlayıp yerleştirme sanatına iktibâs, şiire özgü alıntıya da tazmin adını vermiş, alıntı yapılan kısım belâgat ve edebiyat

³² Tâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, yay.haz.: Kemal Edib Kürkçüođlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 150.

³³ İbn Manzûr Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerram b. Ali el-Enşârî, *Lisânu'l- Arab*, XIII. Cilt, Dâru Şâdir, Beyrut, 1994, s. 258-259.

³⁴ el-Haţîb el-Şazvînî Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*, yay.haz.: İbrahim Şemsu'd-Dîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 316.

³⁵ İsmail Durmuş, “Tazmîn”, *DİA*, XXXX. Cilt, 2011, s. 206.

³⁶ Durmuş, “Tazmîn”, *DİA*, XXXX. Cilt, s. 206.

³⁷ Ebü 'Alî Hasan İbn Reşîk, *el-Umde fî Meĥâsini's-Şi'r ve Âdâbih*, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 2000, s. 80.

otoritelerince tanınmadığı takdirde alıntı olduğuna işaret edilmesini şart koşmuştur.³⁸ Onun söz konusu ettiği işaret, alıntı yapılan kısımdan önce “kavl, inşâd, tağniye” gibi sözlerden birinin getirilmesiyle gerçekleşmektedir. Gerek telhîşu’l-miftâh şârihleri gerekse daha sonra gelen belâgat âlimleri tazmin ve iktibâs konusunda aynı çizgiyi korumuştur.

Tazmin sadece Arap edebiyatında değil aynı zamanda dinsel ve coğrafi yakınlıktan dolayı kültürler arası etkileşim vesilesiyle edebiyatımızda kullanılan sanatlardan olmuştur. Önceki dönemlerde hem nazım hem de nesirdeki alıntı için tazmin terimi kullanılırken, sonradan nazım ve nesir alanında kullanılan edebi terimlerde ayrıma gidilerek nazım için tazmin, nesir için iktibâs terimi kullanılmıştır. Türk edebiyatında Arap edebiyatından ayrı olarak tazmin yapılan bölümün nereden veya kimden alındığını söylemek bir kural halini almıştır. Arap edebiyatında alıntı yapılan kaynak ayet-hadis gibi herkes tarafından bilinen veya halkın çok aşina olduğu kimselerden ise herhangi bir şekilde belirtilmezken, kimsenin bilmediği derecede az tanınan kimselerden alıntı yapılarak bunun tazmin veya iktibâs kabilinden sayılması hoş karşılanmamıştır. Edebiyatımızda da benzer bir uygulama ile karşılaşmak mümkündür. Türk edebiyatında şayet alıntı yapılan kaynak ayet-hadis değilse genelde kaynak nesir ve nazımda belirtilirken, alıntı yapılan kişinin herkes tarafından biliniyor olması kaynağın zikredilmemesi için gerekçe sayılmıştır. Türk edebiyatı alanında kaleme alınan eserlerde iktibâs ve tazminin örneklerine sıkça rastlamak mümkündür. Nesîmî bir beytinde besmeleden iktibâsla şöyle demiştir:

*“Zülf-ü kaş-u kirpügündür yidi hat Ümmü’l-Kitâb
Fazl imiş bâ-yı bi’smillâhi’r-Rahmâni’r-Rahîm”³⁹*

2.2.2. İsti’âne

“Arapça “ئ - و - ع” kökünden türemiştir. Yardım isteme, i’âne isteme, dua, bir fikri tamamlamak için başkalarının sözlerini alma, iktibâs etme”⁴⁰ demektir.

³⁸ el-Hatîb el-Şazvînî, *el-İzâh fî ‘Ulûmi’l-Belâğa*, s. 312-316.

³⁹ Hüseyin Ayan, *Nesîmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 267.

Şairin bir veya daha fazla mısrayı alıntı yapması manasında kullanılır. Ayrıca bir beyit veya daha fazla alıntı yapmaya yeni şiiri oluşturmada önemli katkı sağladığı için isti'âne denir. Kullanım olarak tazmîn ile aynı özelliklere sahip olan isti'âneyi kesin çizgilerle tazmînden ayırmak çok zordur.

Genel anlamda, edebiyat alanında kaynaklar incelendiğinde konu hakkında müstakil bir başlığa rastlamak güç olmakla beraber detaylı olarak edebi terimleri inceleyen çalışmalarda konuya rastlamak mümkündür. Birçok kaynakta isti'âne tazmînden ayrılmadan verilen örnekler her iki kavramı da kapsayacak şekilde verilmektedir. Emel Dunkul'un Tîn Suresinin ilk ayetini iktibâs ettiği şu beyitleri isti'âneye örnek verilebilir:

والتين والزيتون
وطور سينين
وهذا البلد المحزون
لقد رأيت يومها سفائن الإفرنج
تغوص تحت الموج⁴¹

“İncirin ve zeytinin üstüne

Tûru Sînîn üstüne

Ve bu hüznü şehrin üstüne yemin olsun ki

Gördüm o gün yabancıların gemilerini

Dalarlarken dalgaların altına”

2.2.3. İktibâs

Kur'an-ı Kerim ve hadislerden alınmış olan bir metni kaynağına işaret edilmeksizin şiire veya cümleye yerleştirmek demektir. İktibâs kavramıyla ilgili

⁴⁰ İlyas Yazıcı, “İsti'âne”, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, III. Cilt, 2004, s. 417.

⁴¹ Emel Dunkul, *el-A 'mâlu'l-Kâmile*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 2012, s. 254.

klasik kaynaklarda bir şiirin veya nesrin başka kaynaklardan alıntılıdığı bütün bölümlere ortak isim olarak kullanılmaktadır.⁴²

Sözlükte “*alıntı, alma, yararlanma, faydalanma, bir dilden diğer dile geçme*”⁴³ manasına gelen iktibâs mecazi olarak “*bilgi elde etmeye çalışmak, birinin ilminden istifade etmek*”⁴⁴ anlamında da kullanılır. İfadeye canlılık ve sıcaklık kazandırdığı, sözü pekiştirip güzelleştirdiği için Kur’an-ı Kerim veya hadisten yapılan iktibâslar edebî bir sanat kabul edilmiştir. Alınan ayet ve hadis metinleri kolayca tanınacağı için kaynak gösterilmez. Alıntının söz arasına ustalıkla yerleştirilmiş olması şartı da bu tür ifadelere imkân vermez. Dolayısıyla, “*Allah ve Peygamber şöyle buyurdu*” gibi ifadelerle yapılan iktibâs sanat sayılmaz. Alıntının en az bir terkip olması gerekir. Bu bakımdan söz içinde Kur’an ve hadislerde geçen kelimelerin tek başına kullanılması iktibâs kabul edilmediği gibi uzun iktibâslar yapılması da uygun görülmemiştir.

İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren iktibâs bilinmektedir. Rasûl-i Ekrem dualarında, hutbelerinde Kur’an’dan iktibâslar yapmıştır. Kur’an’la süslenmeyen hitabelere “*betrâ*”^{*} adı verilmiştir. ‘İmrân b. Hıttân’ın, Ziyâd b. Ebîhi’nin huzurunda îrad ettiği bir hutbe edipler tarafından müzakere edilmiş ve içinde Kur’an’dan bir parça bulunsaydı bu zatın Araplar’ın en büyük hatibi olacağı sonucuna varılmıştır.⁴⁵ Başlangıçta tazmînin kapsamı içinde değerlendirilen iktibâs, VI. yüzyıldan itibaren bu sanatın kapsamından çıkarılarak Kur’an ve hadis tazmînine iktibâs adı verilmiştir. Ancak Kur’an-ı Kerim’den yapılan nakillerin iktibâs olduğunda ittifak bulunduğu halde hadis iktibâslarını tazmîn kapsamı içinde görenler de vardır. Bazı âlimler, iktibâsın kapsamını genişleterek bütün ilim dallarından yapılan nakillerin iktibâs olduğunu söylemişlerdir.⁴⁶

⁴² Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, *el-Belâğatu’l-Vâzıha*, Dâru’l-Fecr, Beyrut, 2014, s. 503.

⁴³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI. Cilt, s. 191.

⁴⁴ Ebu’l-Hasan Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali el-Curcânî, *et-Ta’rîfât*, Mektebetu Lübnân, Beyrut, 1985, s. 33-34.

* Betrâ: “*Ebter kelimesinin dişili olup, soyu kesik, kuyruksuz, noksan*” anlamlarına gelir.

⁴⁵ el-Câhız Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb Kinânî Leysî, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, II. Cilt, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1998, s. 6.

⁴⁶ Abdussamed Yeşildağ, “Arap Şiirinde Ayet İktibâsı,” *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 27, 2015-2, s. 43-66

İktibâs, nesirden ziyade nazımda söz konusudur. İktibâs edilen kısım ya asıl anlamı ile veya değişik bir anlamda kullanılır. Meselâ Kur'an'da “ekin bitmez vadi”⁴⁷ ifadesi gerçek manasındadır. Yazdığı methiyenin karşılığını alamayan İbnu'r-Rûmî bunu mecaz olarak hayırsız, cimri kimse anlamında iktibâs etmiştir:

لَئِنْ أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ مَا أَخْطَأْتُ فِي مَنْعِي
لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ⁴⁸

*“Ben seni övmeye hata etmiş isem de
sen beni ihsanından mahrum etmekle hata etmedin.
Çünkü ben gerçekten ihtiyaçlarımı
ekin bitmez bir vadiden umut etmişim.”*

İktibâs, genel olarak bütün alıntılama şekillerinin ortak ismi gibi bir algıyla kullanılmaya başlamış ve bu tutum iktibâsın benzer özellikler gösteren irsâl-i meşel, telmih ve mülemma gibi sanatlarla karıştırılmasına yol açmıştır. Ancak atasözleriyle örnek verme açısından irsâl-i meşelden, cümle veya beytin tamamını aktarma bakımından tazmînden, ibareyi esas lafzıyla nakletme yönünden telmihten ayrılmaktadır.

Kaynaklarda çeşitli şekillerde tasnif edilen iktibâs genel olarak müstahsen, müstehcen, tam ve nakıs iktibâs gibi, alıntının miktarı ve kullanılışı bakımından farklı başlıklar altında incelenmiştir. Arap belâgatına bağlı olarak İran ve Türk edebiyatlarına da intikal eden iktibâs, Türk edebiyatında yoğun olarak kullanılmasına rağmen bu tür sanatları inceleyen çalışmalar azdır.

2.2.4. Şevâhid/İstişâd

“Sözlükte: “Şahit getirmek, şahit göstermek”⁴⁹ manasına gelen istişâd lugat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde: “Bir kelimenin veya bir ifadenin lafız,

⁴⁷ İbrâhîm Suresi (14): 37

⁴⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Abbas b. Cüreyc b. Rûmî, *Dîvân*, II. Cilt, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 394.

⁴⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, III. Cilt, s. 240.

anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek” anlamında kullanılır. Bunun için getirilen örneğe şâhid denir. Bazı kaynaklarda istişhâd yerine ihticâc ve istidlâl terimleri de kullanılmıştır. Misalle şâhid arasında fark vardır. Şâhid bir dil bilgisi kuralının, bir ifadenin doğruluğunu kanıtlar; misal ise kuralı açıklamak ve anlaşılmasını kolaylaştırmak için getirilir.”⁵⁰

Ayetlerden, hadislerden ve edebî eserlerden örnek verme anlamında kullanılan “şevâhid”, Arapça kökenli olan “şâhid” kelimesinin çoğuludur. İstişhâdı edebi bir sanat olarak ilk Ebû Hilâl el-‘Askerî kullanmış ve “İlk önce bir söz getirilir, sonra onu bundan doğan ve buna zeyil konumunda olan, doğruluğuna örnek ve delil teşkil eden diğer bir söz takip eder” şeklinde tanımlamıştır. Mütenebbî’nin şu beyti bu konunun en bilinen örneklerindendir: (Zımnî teşbihe örnek verildiğinde şevâhid kabilinden sayılır.)

مَنْ يَهْنُ ُ يَسْهَلُ الْهَوَانُ عَلَيْهِ
مَا لِحَرْحِ بِمَيِّتٍ إِيلَامٌ⁵¹

*Alçağa alçaklık vız gelir
hiç ölüye yara acı mı verir!*

2.2.5. İrsâl-i Meşel

Îrâd-ı meşel veya irsâl-i meşel diye bilinen kavram alıntılamanın atasözü veya deyimlerden yapılması demektir ve “bedi tabirlerinden olup bir fikri ispat etmek için misal getirmektir”⁵² şeklinde tanımlanabilir. Genellikle şiirde kullanılan bu edebi sanat, söylenen sözü veya savunulan fikri atasözü veya deyimler vasıtasıyla kuvvetlendirmek ve delillendirmek amacıyla kullanılır.

Edebiyatçılar irsâl-i meşeli, söylenen sözün atasözü veya deyimle benzerlik göstermesi yönüyle teşbihe, evvela söylenen sözün cüzleriyle delil olarak getirilen sözün cüzleri birbirine karşılık gelmesi yönüyle leffü neşre benzetmişlerdir.

⁵⁰ İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *DİA*, XXIII. Cilt, 2001, s. 397-398.

⁵¹ Ali el-Cârim, *a.g.e.*, s. 86.

⁵² Tâhiru'l-Mevlevî, *a.g.e.*, s. 70.

Edebiyatta örneğine sıkça rastlanılan sanatlardandır. Atasözü ve deyimlerin yanında Kur'an-ı kerim ve Peygamberimizin hadisleri hikmetli sözler olması sebebiyle bu edebi sanata örnek teşkil ederler. Halk dilinde söylene gelen “*Her canlı ölümü tadacaktır*”,⁵³ “*Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz*”,⁵⁴ gibi ayet ve hadisler konunun en güzel örneklerindedir.

2.2.6. Telmih

Sözlükte “*göz ucuyla bakmak; ışık ortaya çıkmak, parıldayıp görünmek*” anlamlarındaki “ح -م -ل” kökünden türeyen telmih “*bir şeye işaret etmek, üstü kapalı söz söylemek, sezdirmek*”⁵⁵ manasına gelir. Edebiyatta ayete, hadise, atasözüne, meşhur söz dizisine, kıssa ve vecize gibi herkesçe bilinen sözlere, meşhur şahıs veya olaya gönderme yapmak⁵⁶ demektir.

Telmih sanatına başvurulurken hatırlatma yapılan metnin veya sözün herkesçe bilinen türden olmasına dikkat etmek gerekir. Hiç kimsenin bilmediği olaya veya söze işaret etmek sanatı başarısız kılan unsurlardandır. Telmihe başvurmanın en temel sebebi uzun uzadıya anlatılması gereken olayları insanlar tarafından bilinen meşhur söz veya olaylara göndermede bulunup anımsatılması vesilesiyle daha az sözle anlatmaktır. Telmih edebiyatın en sık kullanılan sanatlarından biridir. Bir metinde telmih sanatının uygulanmış olması için dini hikâyeler, ayet-i kerimeler ve halk arasında meşhur olan hikâyelere göndermede bulunması, metinde yer alan asıl kahramanlar ve kişilerle ilgili anahtar kelimenin metin içerisinde verilip asıl meseleye bu sözler çerçevesinde ulaşmaya çalışması, anımsatılan şey uzun uzadıya açıklanmayıp bir iki sözcükle dile getirilmesi, telmih sanatında ortak kültür öğelerine yer verilmesi, telmih sanatında anlatılan duygu ile işaret edilen olay arasında gizli de olsa bir benzetme söz konusu olması, bu sanattaki olay veya kişiler şiir veya metin ile anlam ve benzerlik ilişkisi içinde olması gerekir.

⁵³ Âl-i İmrân Suresi (3): 185

⁵⁴ Müslim, İman: 63

⁵⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 584.

⁵⁶ İsmail Durmuş, “Telmih”, *DİA*, XXXX. Cilt, 2011, s. 408-409.

Telmihi, nazmın güzelliğini artırıcı ve anlamını genişletici olması yanında sanat olarak ilk defa ele alan Fahreddin er-Râzî'dir. Râzî telmihi, "Sözün içinde yaygın bir mesele, nadir şiire veya meşhur bir kıssaya işaret edilmesi"⁵⁷ şeklinde tanımlamıştır. Hañîb el-Şazvînî kitabının "serikât" bölümünde telmihten söz etmiş ve bu sanatı "Bir kıssaya veya bir şiire kendisi zikredilmeden işaret edilmesi"⁵⁸ diye tarif etmiştir.

Şiirlerini incelediğimiz Maħmûd Dervîş'in eserlerinde telmih örneklerine sıkça rastlanır.

أُطِّلُ عَلَى هُدُودِ مُجَهِّدٍ مِنْ عِتَابِ الْمَلِكِ⁵⁹

"Kralın siteminden bitap düşmüş bir hüdhüde bakıyorum."⁶⁰

Buradaki kralın hüdhüdü, Neml Suresi (27): 20-30⁶¹ ayetlerde anlatılan Hazreti Süleyman'ın tebaasından olan kuştur ve ayetlerde şu şekilde temas edilmiştir: "Süleyman kuşları gözden geçirdi ve "Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?" diye sordu. "Ya bana açık bir gerekçe getirir veya onu şiddetle cezalandırırım ya da onu boğazlarım!" Çok geçmeden hüdhüd gelip dedi ki: "Ben, senin bilmediğin bir şeyi öğrendim. Sebe' halkından sana kesin bir bilgi getirdim." "Onları bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm; kendisine her imkân verilmiş; bir de muhteşem tahtı var. Ancak onun ve halkının Allah'ı bırakıp güneşe secde ettiklerini de gördüm. Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiş, böylece onları yoldan alıkoymuş; bu yüzden doğru yolu bulamıyorlar. (Şeytan bunu) göklerde ve yerde gizli olanı açığa çıkaran, gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah'a secde etmesinler, diye yapmış. Oysa büyük arşın sahibi olan Allah'tan başka tanrı yoktur." Süleyman da, "Doğru mu söylüyorsun yoksa yalancılardan biri misin, göreceğiz. Şu mektubumu götür, önlerine bırak, sonra onların yanından çekil de ne

⁵⁷ Ebû Abdullah Faħruddîn Muhammed b. Ömer Faħreddîn er-Râzî, *Nihâyetü'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İcâz*, thk.: Nasrullah Hacımüftüoğlu, Dâru's-Sadr, Beyrut, 2004, s. 288.

⁵⁸ el-Hañîb el-Şazvînî, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, s. 170.

⁵⁹ Maħmûd Dervîş, *Limâzâ Terakte'l-Hişâne Vaħîden?*, Riyâd er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, Londra, 2009, s. 7.

⁶⁰ Maħmûd Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, çev., Mehmet Hakkı Suçın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 33.

⁶¹ Neml Suresi (27): 20-30 (وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدُودَ أَمْ كَانَتْ مِنَ الْغَائِبِينَ لَأُعَذِّبُنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحُهُ أَوْ) لِيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطُّ بِمَا لَمْ تَحُطُّ بِهِ وَجَنَّكَ مِنْ سِنِيٍّ بِنْيَا يَقِينٍ)

sonuca varacaklarına bak." Sebe melikesi (adamlarına) şöyle dedi: "Beyler! Bana çok önemli bir mektup gönderilmiş! Mektup Süleyman'dan gelmekte, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla başlamaktadır;"⁶²

Örnek olarak bir şiirinde Maḥmûd Dervîş şöyle demiştir:

بَحَنْتُ فِي
بُسْتَانِ آدَمَ، كَيْ يُوَارِي قَاتِلَ صَجْرٍ أَحَاهُ،
وَأَنْعَلَقْتُ عَلَى سَوَادِكَ
عِنْدَمَا انْتَحَحَ الْقَتِيلُ عَلَى مَدَاهُ،
وَأَنْصَرَفْتُ إِلَى شُؤْنِكَ مِثْلَمَا أَنْصَرَفَ الْغِيَابُ
إِلَى مَشَاغِلِهِ الْكَثِيرَةِ فَلْتَكُنْ
يَقْظًا. قِيَامَتْنَا سَتْرَجًا يَا غُرَابُ!
وَيُضِيئُكَ الْقُرْآنُ:
(فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ
لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ، قَالَ:
يَا وَيْلَتِي أَعْجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ)
وَيُضِيئُكَ الْقُرْآنُ،
فَابْحَثْ عَن قِيَامَتِنَا، وَحَلِّقْ يَا غُرَابُ!⁶³

“Âdem'in bahçesini aradın

Suratsız bir katil saklasın diye kardeşini

Siyahlığına kapandın

açılınca maktul erimine

Ve işlerine döndün nasıl dönerse yokluk

o sayısız meşgalelerine. Öyleyse uyanık

kal. Kıyametimiz ertelenecek ey karga!

Ve Kur'an aydınlatıyor seni:

“Allah toprağı eşeleyen bir karga gönderdi ona

Göstermek için nasıl gömeceğini kardeşinin

çıplak bedenini. “Yazıklar olsun bana!” diye haykırdı

⁶² Naml Suresi (27): 20-30

⁶³ Dervîş, *Limâzâ Terakte'l-Hışâne Vahîden?*, s. 26-27.

“Bu karga kadar olmayı da mı beceremedim?”

Ve Kur’an aydınlatıyor seni

O halde uç ey karga ve ara kıyametimizi!”⁶⁴

Bu iki beyitte ayetin lafzının olduğu haliyle alınmasıyla iktibâs yapılmış ve Mâide Suresi (5): 31⁶⁵’de anlatılan Hz. Âdem’in oğlu Kâbil’in Habil’i öldürdükten sonra ilk defin işleminin karga rehberliğinde yapıldığı anlatılmaktadır.

2.2.7. Teşbîh

Teşbîh, beyan ilminde iki veya daha fazla şeyin bir vasıfta ortak olduğunu ifade eden terimdir. Teşbîh için en çok kullanılan edat “ك” dir. Teşbîhte edat bazen zikredilirken bazen terk edilir. Teşbîhin temelini oluşturan ve teşbîhin rükünleri diye bilinen maddeler dört tanedir; Müşebbeh, müşebbeh bih, vechi şebeh ve teşbih edatıdır. Bunlardan ilk ikisi teşbihin temel, diğer ikisi yardımcı unsurlarıdır. Müşebbeh benzeyen, müşebbeh bih kendisine benzetilen, vechi şebeh müşebbeh ile müşebbeh bihin birbirine benzeme yönü, teşbih edatı benzetmede kullanılan edat demektir.

Örneğin: Maarî bir beytinde şöyle demiştir:

أَنْتَ كَالشَّمْسِ فِي الصِّيَاءِ
وَإِنْ جَاوَزْتَ كَيَوَانَ فِي عُلُوِّ الْمَكَانِ.⁶⁶

Aydınlıkta güneş gibisin

Zühal yıldızından daha yüksekte olsan bile.

Şair bu beytinde sen diye hitap ettiği kişiyi “ك” teşbih edatıyla aydınlıkta güneşe teşbîh etmiştir. Benzeyen (müşebbeh) أَنْتَ, kendisine benzetilen (müşebbeh bih) الشَّمْسِ, benzeşme yönü (vechi şebeh) الصِّيَاءِ ve benzetme edatı (edat-ı teşbih)

⁶⁴ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 66-68.

⁶⁵ Mâide Suresi (5): 31 (أَعْرَضْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ) / هَذَا الْغُرَابُ فَأَوَارِي سَوَاءَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ / Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?" dedi, ettiğine de pişman oldu.)

⁶⁶ Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâga fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, el-Mektebetü'l-'Asriyye, Kahire, 1999, s. 221

ك' dir. (Teşbîhi anlatan kaynakların değişmez örneği olan bu mısra Ebu'l-'Alâ el-Mearri'ye nispet edilmesine rağmen ona ait divân ve diğer kaynaklarda bulunamamıştır.)

Başka bir beyitte şöyle demiştir:

أَنْتَ كَاللَّيْثِ فِي الشَّجَاعَةِ وَالْإِقْدَامِ
وَالسَّيْفِ فِي قِرَاعِ الْخُطُوبِ.⁶⁷

“Yiğitlik ve atılganlıkta aslan
Çarpışmada kılıç gibisin”

Teşbîh, teşbîh edatı veya benzetme yönünün söz içinde kullanılıp kullanılmamasına göre farklı isimler alır. Teşbîhte edat söylenirse “teşbîh-i mürsel”, edat söylenmezse “teşbîh-i müekked”, benzetme yönü söylenirse “teşbîh-i mufassal”, benzetme yönü söylenmezse “teşbîh-i mücmel”, teşbîhte benzetme yönü ve benzetme edatı beraber söylenmezse “teşbîh-i belîğ” diye isimlendirilir.

Teşbîh belagatın en geniş kapsamlı konularından biri olduğundan dolayı birçok yönüyle incelenip farklı isimler almıştır. Teşbîhin rükünlerinden olan vechi şebih müfret bir lafız yerine tablo şeklinde sunulursa buna “teşbîh-i temsil” denir.

Örneğin;

يَهْرُ الْجَيْشُ حَوْلَكَ جَانِبِيهِ
كَمَا نَفَّصَتْ جَنَاحِيهَا الْعُقَابُ⁶⁸

“Çırpınıyor etrafındaki ordu
kartalın iki kanadını çırpması gibi.”

Bu beyitte şair müfret bir kavramı diğer bir müfret kavrama benzetmek yerine, komutanı ve etrafında onun emriyle hareket eden orduyu, başının etrafında kanadını çırpan kartala teşbih etmiştir ki bu gibi tabloların teşbîhine teşbîhi temsil denilmektedir.

⁶⁷ Ali Bulut, *Belâgat*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 203.

⁶⁸ Ebu't-Ṭayyîb el-Mütenebbî, *Dîvânu Ebi't-Ṭayyîb el-Mütenebbî*, I. Cilt, thk.: Mustafa es-Sekâ vd., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ty. s. 76.

Teşbîhte müşebbeh ve müşebbeh bih bilinen şekliyle gelmeyip söz içinde müşebbeh ve müşebbeh bihe gizlice işaretle bulunulursa buna teşbîh-i zımnî denir.

Teşbîhte, benzetme yönünün müşebbehte müşebbeh bihten daha fazla ve daha kuvvetli şekilde bulunduğu düşünce ve iddiasıyla müşebbehle müşebbeh bihi yer değiştirerek, müşebbehi müşebbeh bih yerine koymaya teşbîh-i maktûb denir. Teşbîh-i maktûbun en meşhur örneği; Milli Şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale'deki askerlerimizi övdüğü beyitleridir.

“Ey, bu topraklar için toprağa düşmüş asker!

Gökten ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer.

Ne büyüksün ki kanın kurtarıyor Tevhîd'i...

Bedr'in arslanları ancak, bu kadar şanlı idi.”⁶⁹

Bu beyitte müşebbeh, şairin hitapta bulunduğu askerler, müşebbeh bih, Bedir'de savaşan sahabelerdir. Şair hitapta bulunduğu askerleri övmek maksadıyla müşebbeh ve müşebbeh bihi yer değiştirerek teşbîhi maktûb yapmıştır.

2.2.8. Tenâs

Tenâs kelimesi er-raf' u manasına gelen “ن-ص-ص” kökünden türemiştir.⁷⁰ Metinlerarasılığın muadili sayılabilecek bir kavram olan Tenâs kavramının kullanımı da metinlerarasılık kavramına paralel bir gelişim süreci geçirmiştir. Tenâsın kelime olarak kullanımı eski olmasına rağmen bu kavramın Araplar nezdinde yeni kullanılan bir kavram olarak ele alınmasının sebebi, 1960 sonrası dönemde Julia Kristeva metinlerarasılık kavramını ve bu konudaki teorisini ortaya koyduktan sonra metinlerarasılığın muadili veya tercümesi olarak kullanılmaya başlamasından dolayıdır.

Tenâsa mutlak alıntı demek en yerinde olan tanımdır, çünkü iktibâs, ahz, tazmin, istişhâd, telmih ve buna benzer alıntı yapmakla ilgili bütün edebi sanatlar tenâs başlığı altında incelenebilir. Tenâsın alıntılama anlamında kullanımı yeni

⁶⁹ Mehmet Âkif Ersoy, *Safahat*, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 386.

⁷⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.*, VII. Cilt, s. 97.

olmasına rağmen eski kaynaklarda bu kelimenin kullanıldığı görülmektedir. Hadis rivayetinde Ömer b. Dînar'ın “*Ben şu kimseden daha titiz hadis rivayet eden görmedim*” sözünde “*nakletmek*” anlamında bu kelimeyi kullandığı görülmektedir.⁷¹

Tenâsta alıntılama yapmanın farklı metotları vardır;

- Edebiyatçı veya şair kendinden öncekinin fikrini veya eserini olduğu haliyle nakleder.
- Alıntı işini eserinin başında, sonunda veya aralara serpiştirmek suretiyle yapar.
- Başka kaynaktan alıntı yaparken alıntı yaptığı kişi veya kaynağı zikretmek suretiyle yapar.
- Kendi kaleme aldığı eserinde ortaya koyduğu konularda öncekileri delil olarak getirmek suretiyle alıntı yapar
- Alıntı yaptığı kaynağa veya şahsa işaret etmeksizin intihal suretiyle başka kaynaklardan alıntı yapar.
- Ya da kendi düşüncelerine paralel bir düşünceyi barındıran metinlerden alıntı yapar.

Tenâs: Edebî, dînî, Kur'ânî, tarihî, kültürel vb. birçok kısımda incelenmektedir.⁷² Bu çalışmada ele alınan kısım dînî ve Kur'ânî tenâs başlığına dâhildir. Dînî veya Kur'ânî tenâs Kur'an-ı Kerim veya hadislerden alıntı yapmak demektir.

⁷¹ İbn Manzûr, *a.g.e*, VII. Cilt, s. 97.

⁷² Abdussamed Yeşildağ, “Abdullah Bin Khamees'in Şiirlerindeki Metinlerarasılık”, *Uhive Dergisi*, Sayı 17, 2017, s. 401-430.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MAHMÛD DERVÎŞ'İN ŞİİRLERİNDE METİNLERARASILIK ÖRNEKLERİ

Üç semavi dinin beşiği sayılacak bir coğrafyada yetişen Dervîş, yaşadığı coğrafyanın etkisiyle eserlerinde dini kavram ve ritüellere çokça yer vermiştir. Maḥmûd Dervîş'in bu özelliği eserlerinde alıntının çok yer almasına sebep olmuş ve bu da Dervîş'in eserlerinin metinlerarasılık bağlamında örneklik değerini artırmıştır.

3.1. İNCELENEN ŞİİR KİTAPLARI

3.1.1. Limâzâ Terakte'l-Hışâne Vahîden? (Atı Neden Yalnız Bıraktın?)

Maḥmûd Dervîş'in 1995 yılında kaleme almış olduğu “*Atı neden yalnız bıraktın*” kitabı: *Mekânın Kristallerinden İkonlar, Habil'in Fezası, Kıyamet Kapısında Kaos, Kendinle Konuşmak İçin Bir Oda, Kilise Kulesi Üzerindeki Yağmur, Perdeyi Kapatın*, isimli altı ana başlık ve masalsi bahçesinde at, çit, ateş, kül, çöl ve denizi bir arada resmeden, içinde büyük Filistin direnişinin unutulmaz kesitlerinin kayıtlı olduğu otuz üç şiirden oluşmaktadır.

Maḥmûd Dervîş'in “*Limâzâ Terakte'l-Hışâne Vahîden?*” adlı eseri ilk olarak 1995 yılında “*Riyâḍ er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr*” yayınevi tarafından basılmıştır. 1995 yılında ikinci baskı, 2001 yılı ve 2009 yıllarında olmak üzere aynı yayınevi tarafından dört defa basılmıştır. Bu çalışmada 2009 yılında yapılan son baskı esas alınmıştır.

Çalışmada Maḥmûd Dervîş'in Kur'an-ı Kerim'den yapmış olduğu alıntılara yer verilmiş ayrıca Dervîş'in yaşadığı coğrafyanın üç semavi dine merkezlik yapmış kutsal mekânlar olması, şiirlerinde üç dinin kutsalı sayılabilecek kavramlara yer vermesinden dolayı, çok bariz olan diğer dinsel öğeler görmezden gelinmeyip

tadımlık da olsa yer verilmiştir. Aşağıdaki beyte ve buna benzer diğer dinsel öğeleri barındıran beyitlere bu sebepten yer verme ihtiyacı hissedilmiştir.

أُطِّلُ كَشْرَفَةَ بَيْتِ، عَلَى مَا أُرِيدُ
أُطِّلُ عَلَى أَصْدِقَائِي وَهُمْ يَحْمِلُونَ بَرِيدَ
الْمَسَاءِ: نَبِيذاً وَ خُبْزاً،
و بَعْضَ الرِّوَايَاتِ وَالْأَسْطُورَاتِ...⁷³

“İstediğim her şeye bakıyorum bir evin balkonu gibi

Dostlarıma bakıyorum akşam postasını taşıyan:

Şarap ve ekmek

birkaç roman ve birkaç plak”⁷⁴...

Hristiyanlıkta birçok dini ritüel ve sakrament yer almaktadır. Bunların arasında ekmek şarap ayini Hristiyan inancının önemli sakramentlerindedir. Hristiyanlara göre bütün insanlar günahkâr olarak doğmuştur. Hz. İsa insanlığın günahını bağışlatmak için kendini çarmıhta feda etmiştir. Buradaki ekmek Hz. İsa'nın bedenini, şarap Hz. İsa'nın kanını temsil etmektedir. Dervîş yukarıdaki beyitte “Şarap ve ekmek” ile Hristiyanlıktaki bu sakramente göndermede bulunmuştur.

أُطِّلُ عَلَى اسْمِ "أَبِي الطَّيِّبِ الْمُتَنَبِّئِي"،
الْمُسَافِرِ مِنْ طَبْرِيَّا إِلَى مِصْرَ
فَوْقَ حِصَانِ النَّشِيدِ⁷⁵

“Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî'nin adına bakıyorum

Taberiye'den Mısır'a

ezginin atı üstünde seyahat eden”⁷⁶

Maḥmûd Dervîş dinsel öğelerin yanında birçok tarihi olaya, tarihi şahsiyete ve efsaneye de göndermede bulunmuştur. Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî' de bunlardan

⁷³ Dervîş, *Limâzâ Terakte'l-Ḥişâne Valûden?*, s. 6.

⁷⁴ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 31.

⁷⁵ Dervîş, *Limâzâ Terakte'l-Ḥişâne Valûden?*, s. 6.

⁷⁶ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 32.

birisidir. Diğer dini öge ve dinsel ritüellere yer vermenin yanında şairin yaşadığı ortamın hem tarihi hem de coğrafi etkileri şiirlerinde sıkça hissedilmektedir. Mutenebbî 10. yüzyılda yaşamış önemli Arap şairlerindendir ve Şam bölgesinde gezgin şairlik yapmıştır.

أُطِلُّ عَلَى مَوْكِبِ الْأَنْبِيَاءِ الْقَدَامَى
وَهُمْ يَصْعَدُونَ حُفَاةً إِلَى أُرْشَلِيمَ
وَ أَسْأَلُ: هَلْ مِنْ نَبِيٍّ جَدِيدٍ
لِهَذَا الزَّمَانِ الْجَدِيدِ⁷⁷

“Kadim peygamberlerin kafilesine bakıyorum

Orşelim’e tırmanıyorlar yalın ayak

Ve soruyorum: Yeni bir peygamber var mı?

bu yeni zaman için.”⁷⁸

Bu beyitte “Orşelim’e tırmanıyorlar yalın ayak” ifadesiyle Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği Golgota Tepesi’ne yalın ayak tırmanması olayından telmih yapılmıştır.

أُطِلُّ عَلَى جِذْعِ زَيْتُونَةٍ حَبَّاتُ زَكَرِيَّا
أُطِلُّ عَلَى الْمُفْرَدَاتِ الَّتِي انْقَرَضَتْ فِي لِسَانِ الْعَرَبِ⁷⁹

“Zekeriya’yı saklayan bir zeytin ağacına bakıyorum

Lisânu’l-Arab’da soyu tükenmiş sözcüklere bakıyorum.”⁸⁰

İsrail oğulları; Bâbil esaretinden sonra Beytülmakdis’e dönerek, işlerini yoluna koyup fitne ateşini yakmışlardır. Allah (C.C.) onların bu davranışını da rahmetiyle örtbas etmiş ama İsrail oğulları kendilerine Allah tarafından gösterilen bu iltimasa rağmen uslanmamışlardır. Allah (C.C.) İsrail oğullarına peygamberler göndermiş, onlar da âdetleri üzere gönderilen peygamberlerden bir kısmını

⁷⁷ Dervîş, *Limâzâ Terakte’l-Hışâne Valûden?*, s. 7.

⁷⁸ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Biraktın?*, s. 32.

⁷⁹ Dervîş, *Limâzâ Terakte’l-Hışâne Valûden?*, s.7.

⁸⁰ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Biraktın?*, s. 33.

yalanlamış, bir kısmını da öldürmüşlerdir. İsrail oğullarına en son gönderilen peygamberler; Davut(a.s.)’ın soyundan Zekeriya, Yahya ve İsa(a.s.)’lardı.⁸¹

Rivayete göre: Yahya (a.s.)’ın şehit edilişi, İsa (a.s.)’ın otuz üç yaşında semaya kaldırılışından bir buçuk yıl öncedir. İsa(a.s.), otuz bir buçuk yaşında olup Yahyâ (a.s.)’da altı ay büyük olduğuna göre otuz iki yaşında şehit edilmiştir. İsrail oğulları Zekeriya (a.s.) hakkında da: Onu (Hz. Meryem’i), Zekeriya’dan başka kimse hâmile bırakmış olamaz! Onun yanına hep o girer çıkardı! Dediler. Zekeriya (a.s.)’ı öldürmek için aramaya başladılar. Zekeriya (a.s.) onlardan kaçtı ise de sonunda kendisini yakaladılar ve şehit ettiler.⁸²

Mustafa Âsım Köksal’ında anlattığına göre İsrail oğullarına gönderilen hemen bütün peygamberlere olduğu gibi Zekeriya (a.s.)’nda akibeti farklı olmamış ve o’da kendisini saklayan ağacın içinde diri diri kesilmek suretiyle şehit edilmiş ve şairimiz burada “Zekeriya’yı saklayan bir zeytin dalına bakıyorum” dizesiyle bu hakikate temas etmiştir.

وَرَيْتُونَةٌ

قُرْبَ رَيْتُونَةٍ فِي الْمَصَاحِفِ تُعَلَى سَطُوحِ اللَّغَةِ...⁸³

“Ve bir zeytin

Yükseliyor dilin tavanlarında

Mushaflardaki bir zeytinin yanında... ”⁸⁴

“Mushaftaki zeytin” Kur’an-ı Kerimde, En’am Suresi (6): 99,⁸⁵ En’am Suresi (6): 141,⁸⁶ Nahl Suresi (16): 11,⁸⁷ Nûr Suresi (24): 35,⁸⁸ Abese Suresi (80): 29⁸⁹ ve Tîn Suresi (95): 1.⁹⁰ ayetlerde olmak üzere toplamda 6 defa zikredilen zeytindir.

⁸¹ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, II. Cilt, s. 298.

⁸² Köksal, *a.g.e.*, II. Cilt, s. 299.

⁸³ Derviş, *Limâzâ Terakte'l-Hişâne Valîden?*, s. 9.

⁸⁴ Derviş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 37.

⁸⁵ En’am Suresi (6): 99 (وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرَجُ مِنْهُ حَبًّا مَاتَرًا كِبْرًا) وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالرَّيْبُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ أَنْظَرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ /Gökten su indiren O'dur. (Buyurdu ki:) İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de, kendisinden üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşil bitki, hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik; birbirine benzeyeni var, benzemeyeni var. Meyve verirken ve olgunlaştığı zaman her birinin meyvesine bakın! Kuşkusuz bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.)

سَبْعُ سَنَابِلٍ تَكْفِي لِمَائِدَةِ الصَّيْفِ
سَبْعُ سَنَابِلٍ بَيْنَ يَدَيَّ وَفِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ
يُنْبِتُ الْحَقْلُ حَقْلًا مِنَ الْقَمْحِ.⁹¹

“...Yedi başak yeter yazın sofrasına.

*Yedi başak elimde. Her başakta bir buğday tarlası
yeşertiyor tarla.*”⁹²

Maḥmūd Dervîş “Yedi başak”la Bakara Suresi (2): 261. ayete göndermede bulunmuş ve sadece yedi başağın koskoca bir yaza yeteceğini ifade etmiştir ki ayette de böyle bir berekete işaret edilerek şöyle denilmiştir: مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ: *(Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.)*

وَكَانَ جُنُودٌ يُهُوسَعُ بِنِ نُونٍ يَبْنُونَ
قَلَعَتَهُمْ مِنْ حِجَارَةٍ بَيْتَهُمَا. وَهُمَا
يَلْهَتَانِ عَلَى دَرْبِ قَانَا: هُنَا
مَرَّ سَيِّدُنَا ذَاتَ يَوْمٍ. هُنَا

⁸⁶ En'am Suresi (6): 141 (الرِّمَانُ وَالرَّيْثُونَ وَالرُّزْغُ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ وَالرَّيْثُونَ وَالرُّمَانُ) / *Çardaklı ve çardaksız bağları, değişik ürünleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen biçimlerde zeytin ve narları meydana getiren O'dur. Her biri ürün verdiği ürününden yiysin; hasat günü de hakkını verin; fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.*

⁸⁷ Nahl Suresi (16): 11 (وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) / *Allah o su ile size ekin, zeytin, hurma, üzüm ve daha türlü türlü ürünler de bitirir. İşte bunda düşünen bir topluluk için büyük ibret vardır.*

⁸⁸ Nûr Suresi (24): 35 (ذُرِّيُّ يَوْفَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضَيِّئُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُّورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ) / *Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.*

⁸⁹ Abese Suresi (80): 29 (وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا) / *Zeytin ve hurma ağaçları*

⁹⁰ Tîn Suresi (95): 1 (وَالنِّينَ وَالزَّيْتُونَ) / *Yemin olsun incire ve zeytine*

⁹¹ Dervîş, *Limâzâ Terakte'l-Hişâne Vahîden?*, s. 10.

⁹² Dervîş, *Atı Neden Yalnız Biraktın?*, s. 39.

جَعَلَ الْمَاءَ خَمْرًا.⁹³

“Evlerinin taşlarından kalelerini inşa ediyordu
Yuşâ Bin Nûn’un askerleri. Nefes nefeseydi
baba oğul Kana yolunda: Buradan geçti
Efendimiz bir gün. Burada **suyu şaraba**
dönüştürdü.”⁹⁴

Burada Hristiyan inancına göre Hz. İsa’nın suyu şaraba dönüştürerek gösterdiği ilk mucizenin anlatıldığı Yeni Ahit’ten iktibâs yapılmıştır.

كَمَا إِسْمَاعِيلُ
يَهْبِطُ بَيْنَنَا، لَيْلًا، وَيَنْشُدُ: يَا غَرِيبُ،
أَنَا الْغَرِيبُ، وَأَنْتَ مِنِّي يَا غَرِيبُ! فَتَزَحَلُ
الصَّخْرَاءُ فِي الْكَلِمَاتِ. وَالْكَلِمَاتُ تُهْمِلُ قُوَّةَ
الْأَشْيَاءِ: عُدْ يَا عُوْدُ... بِالْمَقْهُودِ وَأَذْبَحْنِي
عَلَيْهِ، مِنَ الْبَعِيدِ إِلَى الْبَعِيدِ⁹⁵

“İsmail aramıza inerdi geceleri
Şarkı söylerdi: Ey yabancı,
benim yabancı, sen de bendensin hey yabancı!
Kelimelerde gezinir çöl. Ve kelimeler ıskalar şeylerin
gücünü: Geri getir ey ud kaybedileni ve **kurban et beni ona**
uzaktan uzağa”⁹⁶

Bu beyitte İbrahim Suresi (14):37.⁹⁷ ayetten iktibâs yapılmış ve Hz. İbrahim’in Allah’ın emriyle eşi Hacer ve kendisinden sonra peygamber olup neslini

⁹³ Dervîş, *Limâzâ Terakte'l-Hişâne Vaḥîden?*, s. 17.

⁹⁴ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 49.

⁹⁵ Dervîş, *Limâzâ Terakte'l-Hişâne Vaḥîden?*, s. 22.

⁹⁶ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 60.

⁹⁷ İbrahim Suresi (14): 37 (رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْتَدَةً) / Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kulsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsınler!)

devam ettirecek iki çocuğundan biri olan Hz. İsmail'in çöle bırakılması hâdisesi anımsatılmak istenmiştir.

يَتَحَرَّكُ الْمَعْنَى بِنَا...
فَنَطِيرُ مِنْ سَفْحِ إِلَى
سَفْحِ رُخَامِيَّ.
وَنَرْكُضُ بَيْنَ هَاوِيَّتَيْنِ رَرْقَاوَيْنِ.
لَا أَحْلَامُنَا تَصْحَوُ، وَلَا حَرَسُ الْمَكَانِ
يُغَادِرُونَ فَصَاءَ إِسْمَاعِيلِ... لَا أَرْضُ هُنَاكَ
وَلَا سَمَاءٌ⁹⁸

“Bizimle birlikte deviniyor anlam...”

Uçuyoruz bir yamaçtan

mermer bir yamaca.

İki mavi uçurum arasında koşuyoruz.

Ne düşlerimiz uyanıyor ne de bu mekânın bekçileri

terk ediyor İsmail'in fezasını. Ne yer ne gök var orada.”⁹⁹

Bu beyitte İslâm'ın temel ibadetlerinden olan hac ve umrenin bir rüknü olup, Hz. Hacer'in oğlu İsmail'e su aramak amacıyla Safa ile Merve tepesi arasında koşmasını temsil eden sây'a işaret edilmektedir.

بَحْتَتْ فِي
بُسْتَانِ آدَمَ، كَيْ يُوَارِي قَاتِلَ صَجْرٍ أَحَاهُ،
وَانْعَلَقَتْ عَلَى سَوَادِكَ
عِنْدَمَا انْفَتَحَ الْقَتِيلُ عَلَى مَدَاهُ،
وَانْصَرَفَتْ إِلَى شُؤْنِكَ مِثْلَمَا انْصَرَفَ الْغِيَابُ
إِلَى مَشَاغِلِهِ الْكَثِيرَةِ فَلْتَكُنْ
يَقْظًا. قِيَامَتُنَا سَتْرَجًا يَا غُرَابُ!

⁹⁸ Dervîş, *Limâzâ Terakte'l-Hışâne Valûden?*, s. 23.

⁹⁹ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 61.

وَيُضِيئُكَ الْقُرْآنُ:
(فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ
لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُورِي سُوءَ أَخِيهِ، قَالَ:
يَا وَيْلَتِي أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ)
وَيُضِيئُكَ الْقُرْآنُ،
فَابْحَثْ عَنْ قِيَامَتِنَا، وَحَلِّقْ يَا غُرَابُ!¹⁰⁰

“Âdem’in bahçesini aradın

Suratsız bir katil saklasın diye kardeşini

Siyahlığına kapandın

açılınca maktul erimine

Ve işlerine döndün nasıl dönerse yokluk

o sayısız meşgalelerine. Öyleyse uyanık

kal. Kıyametimiz ertelenecek ey karga!

Ve Kur’an aydınlatıyor seni:

“Allah toprağı eşeleyen bir karga gönderdi ona

Göstermek için nasıl gömeceğini kardeşinin

çıplak bedenini. “Yazıklar olsun bana!” diye haykırdı

“Bu karga kadar olmayı da mı beceremedim?”

Ve Kur’an aydınlatıyor seni

O halde uç ey karga ve ara kıyametimizi!”¹⁰¹

Bu iki beyitte ayetin lafzının olduğu haliyle alınmasıyla iktibâs yapılmış ve Mâide Suresi (5):31.¹⁰² ayette anlatılan Hz. Âdem’in oğlu Kâbil’in Hâbil’i öldürdükten sonra ilk defin işleminin karga rehberliğinde yapıldığı anlatılmıştır.

¹⁰⁰ Dervîş, *Limâzû Terakte’l-Hîşâne Valîden?*, s. 26-27.

¹⁰¹ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 66-68.

¹⁰² Mâide Suresi (5): 31 (31 / هَذَا الْغُرَابِ فَأُورِي سُوءَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ / Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten aciz miyim?" dedi, ettiğine de pişman oldu.)

أَسْمَعُ وَحَشَّةَ الْأَسْلَافِ بَيْنَ الْمِيمِ وَالْوَاوِ السَّحِيقَةَ
مِثْلُ وَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ وَأُخْفِي تَعْبِي الْوُدِيِّ¹⁰³

“Ataların yalnızlığını duyuyorum

*Mim ile derin vav arasında ekip biçmeye elverişli olmayan
bir vadi gibi. Dostane yorgunluğumu gizliyorum.”¹⁰⁴*

Bu beyitte İbrahim Suresi (14):37.¹⁰⁵ ayetten iktibâs yapılmış ve Hz. İbrahim’in Mekke için kullanmış olduğu tabire yer verilmiştir.

أَعْرِفُ أَنَّنِي سَاعُودٌ حَيًّا

بَعْدَ سَاعَاتٍ

مِنَ الْبَيْرِ الَّتِي لَمْ أَلْقَ فِيهَا يُوسُفَ أَوْ خَوْفَ إِخْوَتِهِ مِنَ الْأَصْدَاءِ.¹⁰⁶

“Biliyorum sağ salim döneceğim birkaç saat sonra

*Yusuf gibi veya kardeşlerinin yankıdan korkusu gibi
atılmadığım kuyudan.”¹⁰⁷*

Bu beyitte Yusuf Suresi’nin neredeyse tamamında anlatılan ve en güzel kıssa diye ifade edilen, Hz. Yusuf’un hayatına bir atıf ve özellikle Hz. Yusuf’un kardeşleri tarafından kuyuya atıldığı sahnenin anlatıldığı Yusuf Suresi (12):10.¹⁰⁸ ayetten iktibâs vardır.

¹⁰³ Dervîş, *Limâzâ Terakte’l-Hîşâne Valîden?*, s. 32.

¹⁰⁴ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 78.

¹⁰⁵ İbrahim Suresi (14): 37 (رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفِيدَةً) / Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kulsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsiner!)

¹⁰⁶ Dervîş, *Limâzâ Terakte’l-Hîşâne Valîden?*, s. 32.

¹⁰⁷ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 78.

¹⁰⁸ Yusuf Suresi (12): 10 (قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْهَ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ) / Onlardan biri, "Yusuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksınız, onu (kör) kuyunun dibine bırakın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır" dedi.)

وَفِي وُسْعِهَا أَنْ تُضِيءَ بِنُفَّاحَةٍ جَسَدَيْنِ،¹⁰⁹

“Aydınlatılabilir *bir elmayla* iki bedeni.”¹¹⁰

Hiz. Âdem ve Havva’ya cennette yasak kılınan ağacın elma ağacı olduğu en yaygın olan görüştür ve Dervîş burada Bakara Suresi (2):35.¹¹¹ ayette anlatılan yasak ağaca göndermede bulunmaktadır.

لَا بُدَّ مِنْ نَنْرٍ إِذَا

لَا بُدَّ مِنْ نَنْرٍ إِلَهِي لِيَنْصِرَ الرَّسُولُ...¹¹²

“O halde bir nesir olmalı

İlâhî bir nesir olmalı ki *muzaffer olsun peygamber*...”¹¹³

Allah Teâlâ bütün peygamberlere, gönderildiği toplumun durumuna göre insanların ona ve getirdiği dine inanmaları için mucizeler vermiştir, bu kabilden olarak Peygamberimiz Hiz. Muhammed’e de birçok mucizeler vermiştir ki bunların en büyüğü Kur’an-ı Kerim’dir. Bu hakikate işaret edilmek suretiyle Hicr Suresi (15): 64.¹¹⁴ ayetten iktibâs yapılmıştır.

كُلُّ شَيْءٍ هَادِيٌّ فِي مُلْتَقَى الْبَحْرَيْنِ

لَا تَارِيخَ لِلْأَيَّامِ مُنْذُ الْيَوْمِ،

لَا مَوْتِي وَلَا أَحْيَاءَ. لَا هُدْنَةَ،

لَا حَرْبَ عَلَيْنَا أَوْ سَلَامٍ¹¹⁵

“Her şey sakin iki *denizin karşılaştığı yerde*

Tarihi yok günlerin bu günden sonra

Ne ölümler var ne diriler. Ne ateşkes var

¹⁰⁹ Dervîş, *Limâzû Terakte’l-Hîşâne Vahîden?*, s. 47.

¹¹⁰ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 101.

¹¹¹ Bakara Suresi (2): 35 (وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنْ) الطَّالِمِينَ / “Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, istediğiniz yerinden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz” dedik.)

¹¹² Dervîş, *Limâzû Terakte’l-Hîşâne Vahîden?*, s. 57.

¹¹³ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 101.

¹¹⁴ Hicr Suresi (15): 64 (وَأَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ) / Sana, gerçeği getirdik. Biz muhakkak doğru söylüyoruz.)

¹¹⁵ Dervîş, *Limâzû Terakte’l-Hîşâne Vahîden?*, s. 76.

ne savaş var ne barış.”¹¹⁶

Şairimiz bu beyitte Rahman Suresi (55):19-20.¹¹⁷ ayetten iktibâsta bulunmuştur ki; iki denizin karşılaştığı yer Akdeniz ve Atlas Okyanusu'nun Cebeli Tarık Boğazı'nda birleştiği ve iki su kütlesinin tuz oranı, içerdiği mineraller ve yoğunluk olarak farklı olduğundan dolayı birbirine karışmadığı yerdir.

3.1.2. Cidâriyye (Mural)

Arapça adı “Cidâriyye” olup 2000 yılında Maḥmûd Dervîş tarafından kaleme alınan şiir kitabı, Prof. Dr. Mehmet Hakkı Suçın'ın çevirisiyle “Mural” ismiyle Türkçemize kazandırılmıştır. “Mural” duvar üzerine yapılan resim, tablo, fresk gibi sanatlar için kullanılan bir terimdir.¹¹⁸ Kelime aynı zamanda Cahiliye döneminde festivallerde başarılı bulunan şiirlerin Kâbe'ye asıldığı mu'allâka şiirlerini de anımsatmaktadır.

Maḥmûd Dervîş kaleme almış olduğu kitapların çoğunda belli başlıklar ve alt bölümler halinde şiirlerini bölümlere ayırdığı halde, bu çalışmasında farklı bir yol takip ederek, yazmış olduğu şiirleri başlıklarla ayırmayıp toplu halde sunmuştur.

Maḥmûd Dervîş'in “Cidâriyye” adlı eseri ilk olarak 2000 yılında “Riyâd er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr” yayınevi tarafından basılmıştır. 2001 yılında ikinci baskı, 2009 yılında aynı yayınevi tarafından üçüncü baskısı yapılmıştır. Bu çalışmada 2009 yılında yapılan son baskı esas alınmıştır.

Maḥmûd Dervîş ahiretteki hesabı inkâr edercesine şöyle demiştir:

جُنْتُ فُنَيْلَ مِيعَادِي
فَلَمْ يَظْهَرْ مَلَائِكٌ وَاحِدٌ لِيَقُولَ لِي:
(مَاذَا فَعَلْتِ، هُنَاكَ، فِي الدُّنْيَا؟)¹¹⁹

¹¹⁶ Dervîş, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, s. 142.

¹¹⁷ Rahman Suresi (55): 19-20 (مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ / O, birbirine kavuşmak üzere iki denizi salıverdi. (Ama) aralarında bir engel vardır; birbirlerine karışmazlar.)

¹¹⁸ Maḥmûd Dervîş, *Mural*, çev.: Mehmet Hakkı Suçın, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13.

¹¹⁹ Maḥmûd Dervîş, *Cidâriyye*, Riyâd er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, Londra, 2009, s. 1.

“Vaktimden önce geldim,
bu yüzden tek bir melek çıkıp sormadı bana:
“Ne yaptın orada, dünyada?””¹²⁰

Ayetlerde; şeytan cennetten kovulduktan sonra semânın ve gaybın haberlerini almak ve meleklerin birbiri arasındaki konuşmalarını dinlemek için arşın altına gittiği anlatılmaktadır. Allah Teâlâ şeytanı oradan uzak tutmak için gök cisimlerini onu taşlamak maksadıyla kullanmış ve bunu Hıcr Suresi (15): 18¹²¹, Sâffât Suresi (37) 10¹²², Cin Suresi (72): 8-9¹²³ ve Mülk Suresi (67): 5¹²⁴ ayetlerde farklı şekillerde ifade etmiş, şairimiz de “Benim, kovulmuş göklü” sözüyle bu ayetlerden iktibâsta bulunarak şöyle demiştir:

عَزَفْتُ

عَنْ جَسَدِي وَعَنْ نَفْسِي لِإِكْمَالِ
رِحْلَتِي الْأُولَى إِلَى الْمَعْنَى، فَأَحْرَقَنِي
وَعَابَ. أَنَا الْغِيَابُ. أَنَا السَّمَاءُ الطَّرِيدُ.¹²⁵

“Uzak durdum bedenimden ve nefsimden
tamamlamak için anlama ilk yolculuğumu, bu yüzden
beni yaktı ve kaybolup gitti. Yokluğum ben.

Benim, kovulmuş göklü.”¹²⁶

¹²⁰ Dervîş, *Mural*, s. 15.

¹²¹ Hıcr Suresi (15): 18 / أَلَا مَنْ اسْتَرْقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شَيْهَابٌ مُبِينٌ / Ancak kulak hırsızlığı yapmaya kalkışan olursa onu da parlak bir ışık kovalar.)

¹²² Sâffât Suresi (37): 10 / أَلَا مَنْ خَطَفَ الْخَطْفَةَ فَاتَّبَعَهُ شَيْهَابٌ ثَائِبٌ / Ancak, (o yüce topluluktan) bir bilgi kırıntısı kapan olursa onu da delip geçen bir ışık topu kovalar.)

¹²³ Cin Suresi (72): 8-9 / وَأَنَا لَمَسْنَا السَّمَاءَ فَوَجَدْنَاهَا مَلِينَتْ حَرَسًا شَدِيدًا وَشُهْبًا وَأَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ / Hakikaten biz (cinler) göğü yokladık, onu güçlü muhafızlar ve alev toplarıyla doldurulmuş bulduk. Hâlbuki biz (daha önce, göğü) dinlemek için onun oturulabilecek yerlerinde otururduk; fakat şimdi kim dinlemek isterse kendisini gözetleyen bir alev topuyla karşılaşıyor.)

¹²⁴ Mülk Suresi (67): 5 / وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحٍ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ / Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik. Ayrıca bunlarla şeytanların taşlanmasını sağladık ve onlara alevli ateş azabını hazırladık.)

¹²⁵ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 2.

¹²⁶ Dervîş, *Mural*, s. 18.

Şair ilk insan olan Hz. Âdem'in eşi ve bütün insanların annesi olan Hz. Havva'nın onun parçasından yaratıldığı gerçeğine göndermede bulunarak şöyle demiştir:

فِي كُلِّ رِيحٍ تَعْبَثُ امْرَأَةً بِشَاعِرِهَا
خُذِ الْجِهَةَ الَّتِي أَهْدَيْتَنِي
الْجِهَةَ الَّتِي انْكَسَرْتُ،¹²⁷

“Her rüzgârda takılıyor bir kadın şairine:

-Al bana hediye ettiğin tarafı

kırılan tarafı al.”¹²⁸

Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde peygamberlere ve farklı varlıklara vahyedildiği¹²⁹ ifade edilmiş ve bu ifadelerden iktibâsla “Peygamber değilim vahiy iddiasında bulunan” denilmiştir.

لَسْتُ أَنَا النَّبِيُّ لِأَدْعِي وَحِيًّا
وَأَعْلَنُ أَنَّ هَاوِيَّتِي صُعُودٌ¹³⁰

“Peygamber değilim vahiy iddiasında bulunan

ve çıkış olduğunu ilan eden uçurumumun.”¹³¹

Maḥmûd Dervîş İncil'den iktibâsla şöyle demiştir:

أَعْطِنَا خُبْرَ الْكَفَافِ¹³²

“Gündelik ekmeğimizi ver bize”¹³³

Bu beyitte dört meşhur İncil'den birisi olan, Matta, 6:11'de¹³⁴ geçen bir duadan iktibâs yapılmıştır. İncil'in bu bölümünde insanlara nasıl dua etmeleri

¹²⁷ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 3.

¹²⁸ Dervîş, *Mural*, s. 23.

¹²⁹ Fussilet Suresi (41): 12, Zilzâl Suresi (99): 5, Kasas Suresi (28): 7, Mâide Suresi (5): 111

¹³⁰ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 4.

¹³¹ Dervîş, *Mural*, s. 27.

¹³² Dervîş, *Cidâriyye*, s. 4.

¹³³ Dervîş, *Mural*, s. 26.

¹³⁴ Matta, 6:11“Gündelik ekmeğimizi bize bugün ver”

gerektiğine dair bir örnek olarak şöyle denilmiştir: “Göklerdeki babamız, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Gökte olduğu gibi, yeryüzünde de senin istediğin olsun. **Bugün bize gündelik ekmeğimizi ver. Bize karşı suç işleyenleri bağışladığımız gibi, sen de bizim suçlarımızı bağışla. Ayartılmamıza izin verme. Bizi kötü olandan kurtar. Çünkü egemenlik, güç ve yücelik sonsuzlara dek senindir! Amin.**”

Allah’ın mutlak güç ve irade sahibi olup, insanın ise onun gücü karşısında rolü kendisine verilmiş bir oyuncu gibi hiçbir yetkisinin olmadığı ifade edilerek şöyle denilmiştir:

هَلْ أُوْدِي جَيِّدًا دَوْرِي مِنَ الْفَصْلِ
الْأَخِيرِ؟

وَهَلْ قَرَأْتُ الْمَسْرَحِيَّةَ قَبْلَ هَذَا الْعَرْضِ،
أَمْ فُرِصَتْ عَلَيَّ؟

وَهَلْ أَنَا هُوَ مَنْ يُؤْدِي الدَّوْرَ
أَمْ أَنَّ الضَّحِيَّةَ غَيَّرَتْ أَقْوَالَهَا
لِتَعِيشَ مَا بَعْدَ الْحَدَاثَةِ، بَعْدَمَا
إِنْحَرَفَ الْمُؤَلَّفُ عَنِ سِيَاقِ النَّصِّ
وَأَنْصَرَفَ الْمُمَثِّلُ وَالشُّهُودُ؟¹³⁵

“İyi oynadım mı son perdede

rolümü ?

Sahneden önce oyunu okudum mu ?

yoksa dayatıldı mı bana?

Rolü oynayan ben miydim

yoksa kurban mı değiştirdi sözlerini

yaşamak için postmodernizmi

metin bağlamından sapan

yazarın ardından

ve çekip gittikten sonra oyuncuyla seyirci? ”¹³⁶

¹³⁵ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 5.

¹³⁶ Dervîş, *Mural*, s. 29.

Muğayyebât-ı hams diye bilinip, Lokman Suresi (31): 34.¹³⁷ ayette anlatılan konulara göndermede bulunarak bu ayetten şöyle iktibâs yapılmıştır.

لَمْ أُولَدْ لِأَعْرِفَ أَنَّنِي سَأْمُوتُ، بَلْ لِأُحِبَّ مُحْتَوِيَاتِ ظِلِّ
اللَّهِ

يَأْخُذُنِي الْجَمَالَ إِلَى الْجَمِيلِ

وَأُحِبُّ حُبَّكَ، هَذَا مُتَحَرِّرًا مِنْ دَاتِهِ وَصِفَاتِهِ¹³⁸

“Öleceğimi öğrenmek için doğmadım

Sevmek için doğdum Allah'ın gölgesinin muhtevâsını

İşte böyle özgürleşerek

Zatından ve sıfatlarından

Seviyorum senin sevmeni

Güzellik güzele götürüyor beni.”¹³⁹

Dervîş tarihi bir olayı dizelerinde şöyle dile getirmiştir:

وَلِي مِنْهَا: التَّشَابُهُ فِي كَلَامِ الْأَنْبِيَاءِ

عَلَى سَطُوحِ اللَّيْلِ

لِي مِنْهَا حِمَارُ الْحِكْمَةِ الْمُنْسِيِّ فَوْقَ التَّلِّ

يَسْحَرُ مِنْ خُرَافَتِهَا وَوَاقِعِهَا

وَلِي مِنْهَا: إِحْتِقَانُ الرَّمْزِ بِالْأَضْدَادِ¹⁴⁰

“Ondan bana kalan: Peygamberlerin sözlerindeki benzerliktir

gecenin çatılarında

Ondan bana kalan: Hikmetin tepede unutilan eşeği

onun efsaneleriyle ve gerçeğiyle alay eden...

Ondan bana kalan: Tıka basa tezatlarla dolu simge.”¹⁴¹

¹³⁷ Lokman Suresi (31): 34 (مَا) وَإِنَّمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَادَا تُكْسِبُ غَدًا وَمَا)
إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَادَا تُكْسِبُ غَدًا وَمَا)
Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah'ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.)

¹³⁸ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 8.

¹³⁹ Dervîş, *Mural*, s. 42.

¹⁴⁰ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 10.

“*Hikmetin tepede unutulmuş eşeği*” dizesiyle Bakara Suresi(2): 259. ayetten¹⁴² iktibâs yapılmıştır. Ayette öldükten sonra Allah’ın insanları ve canlıları nasıl dirilteceği ile ilgili ibretlik bir olaya yer verilmektedir. Bu dizinin ne denli derin bir mana ihtiva ettiğini anlamak için ayetin meal ve tefsirine kısaca değinmek yerinde olur.

“*Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, "Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?" demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. "Ne kadar kaldın" diye sordu. "Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım" dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın. Anlamak için yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, -seni insanlara bir işaret kılmamız için- ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz" buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, "Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir" dedi.*”¹⁴³

İslâmî kaynaklarda uğranılan kasabanın Beytülmakdis, uğrayan kişinin kim olduğu hakkında farklı rivayetler olmakla birlikte İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerden Hezekiel olduğu ihtimali kuvvetli görülmektedir. M.Ö. 586 yılında Kudüs’ü işgal eden Buhtunnasr, Beytülmakdis’i işgal etmişti. Zalim hükümdarın bu yaptıklarına şahit olan Hezekiel, böyle harap olmuş bir beldenin nasıl imar edileceği veya ölümlerin Allah Teâlâ tarafından nasıl tekrar diriltileceğini merak etmiş, Allah Teâlâ tıpkı ölümleri diriltme konusunda Hz. İbrahim’in Merakını giderdiği gibi peygamber olduğu söylenen Hezekiel’in de merakını gidermiş, O’nu ölümünden yaklaşık yüz yıl sonra diriltilip yiyecek ve içeceğinin bozulmayıp eşeğinin ise çürümüş

¹⁴¹ Dervîş, *Mural*, s. 74.

¹⁴² Bakara Suresi (2): 259 (أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةً)
عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةً عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى جِمْارِكَ
/Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, "Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?" demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti. "Ne kadar kaldın" diye sordu. "Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldım" dedi. Allah "Hayır, yüzyıl kaldın. Anlamak için yiyeceğine içeceğine bak, henüz değişmemiş; eşeğine bak, -seni insanlara bir işaret kılmamız için- ve kemiklere bak, onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz" buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, "Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir" dedi.)

¹⁴³ Bakara Suresi (2): 259

kemikler haline dönüştüğünü göstermiştir.¹⁴⁴ Bu bölümde Cuma Suresi (62): 5.¹⁴⁵ ayete gönderme varmış gibi görünmesine rağmen “*Ondan bana kalan: Tıka basa tezatlarla dolu simge*” dizesindeki tezat; üzerinden yüz yıl geçmesine rağmen yiyecek ve içeceklerin bozulmayıp eşeğin çürümüş olmasıdır.

Maḥmūd Dervîş Eski Ahide gönderme yaparak şöyle demiştir:

العَهْدِ الْقَدِيمِ بِرِوَايَةٍ
وَصَاعِدًا نَحْوَ السَّمَاءِ، هُنَاكَ مَمْلَكَتِي
خُذِ التَّارِيخَ، يَا ابْنَ أَبِي، خُذِ
التَّارِيخَ، وَاصْنَعِ بِالْعَرَائِزِ مَا تُرِيدُ¹⁴⁶

“Eski Ahit rivayetiyle yükselerek göğe

Buradadır krallığım

Al tarihi, ey babamın oğlu, al...

İsteddiğini yap içgüdülerle.”¹⁴⁷

“*Eski Ahit rivayetiyle yükselerek göğe,*” ifadesiyle Hz. İsa’nın, Eski Ahit’te anlatılan göğe kaldırılma hâdisesinden iktibâs yapılmıştır.

وَلِي السَّكِينَةِ. حَبَّةُ الْقَمْحِ الصَّغِيرَةِ
سَوْفَ تَكْفِينَا، أَنَا وَأَخِي الْعَدُوَّ،¹⁴⁸

“Ve bana kalan sükûnettir. Yetecek bize

küçük buğday tanesi, bana ve düşman kardeşime.”¹⁴⁹

Yusuf Suresi’nde anlatılan; Hz. Yakup’un Hz. Yusuf’u diğer kardeşlerinden daha fazla sevip, ona daha fazla ilgi göstermesi sebebiyle kardeşlerinin Yusuf’a

¹⁴⁴ Hayreddin Karaman v.d., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, I. Cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, s. 411.

¹⁴⁵ Cuma Suresi (62): 5 (مَثَلُ الَّذِينَ خُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْإِسْحَارِ إِذْ يَسْأَلُونَ سُحُرَاءَهُمْ أَنْ تُعْجِبُوهُمْ فَيُدْخِلُوهُمْ مُكْتَسِبِينَ وَمَثَلُ الَّذِينَ خُمِلُوا الزَّبُورَ فَمَا ظَنَنْهُمْ وَمَثَلُ الْفَرِثِيِّ إِذْ يُرِيدُ أَنْ يَمُرَّ بِالْحُرَّةِ فَاغْتَالَهُمْ كَيْدُهَا وَهُوَ كَاذِبٌ وَمَثَلُ الْإِسْحَارِ إِذْ يَسْأَلُونَ سُحُرَاءَهُمْ أَنْ تُعْجِبُوهُمْ فَيُدْخِلُوهُمْ مُكْتَسِبِينَ وَمَثَلُ الَّذِينَ خُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْإِسْحَارِ إِذْ يَسْأَلُونَ سُحُرَاءَهُمْ أَنْ تُعْجِبُوهُمْ فَيُدْخِلُوهُمْ مُكْتَسِبِينَ وَمَثَلُ الَّذِينَ خُمِلُوا الزَّبُورَ فَمَا ظَنَنْهُمْ وَمَثَلُ الْفَرِثِيِّ إِذْ يُرِيدُ أَنْ يَمُرَّ بِالْحُرَّةِ فَاغْتَالَهُمْ كَيْدُهَا وَهُوَ كَاذِبٌ وَمَثَلُ الْإِسْحَارِ إِذْ يَسْأَلُونَ سُحُرَاءَهُمْ أَنْ تُعْجِبُوهُمْ فَيُدْخِلُوهُمْ مُكْتَسِبِينَ) / Tevrat’la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer. Allah’ın ayetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Allah zalimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz.)

¹⁴⁶ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 10.

¹⁴⁷ Dervîş, *Mural*, s. 42.

¹⁴⁸ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 10.

¹⁴⁹ Dervîş, *Mural*, s. 49.

düşman olmaları ve yıllar sonra kıtlık sebebiyle kardeşlerinin ona muhtaç olup, buğday almak için kapısına gittikleri olay anımsatılarak Yusuf Suresi (12):58. ayetten¹⁵⁰ iktibâs yapılmıştır.

فَيَا مَوْتُ! اِنْتَظِرْنِي رَيْثَمَا أَنُهِي
تَدَابِيرَ الْجَنَازَةِ فِي الرَّبِيعِ الْهَشِيِّ،
حَيْثُ وُلِدْتُ، حَيْثُ سَأَمَنْعُ الْخُطْبَاءَ
مِنْ تَكَرَّرِ مَا قَالُوا عَنِ الْبَلَدِ الْحَزِينِ
وَعَنْ صُمُودِ التَّيْنِ وَالزَّيْتُونِ فِي وَجْهِ
الزَّمَانِ وَجَيْشِهِ.¹⁵¹

“Öyleyse ey ölüm!

Bekle beni bitireyim cenaze işlemlerini

burada doğdum

kırılğan baharda

burada yasaklayacağım hatiplerin tekrarlamasını

hüzünlü ülke hakkında söylediklerini

incirin ve zeytinin

zamana ve onun ordularına karşı direnişine dair sözlerini.”¹⁵²

Maḥmūd Dervîş bu beyitte barışa ve onu simgeleyen zeytine âdetâ sitemde bulunarak “hüzünlü ülke hakkında söylediklerini incirin ve zeytinin” dizeleriyle tazmîn yapmıştır.

وَهَلْ كِتَابٌ وَاحِدٌ يَكْفِي
لِتَسْلِيَتِي مَعَ اللَّائِقَاتِ، أَمْ أَحْتَاجُ
مَكْتَبَةً؟¹⁵³

¹⁵⁰ Yusuf Suresi (12): 58 (وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ) / Yusuf'un kardeşleri (tahıl almak üzere) gelip huzuruna girdiler. Kardeşleri onu tanımadıkları halde Yusuf onları tanımişti.)

¹⁵¹ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 12.

¹⁵² Dervîş, *Mural*, s. 55.

¹⁵³ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 12.

“Tek bir kitap yeter mi

zamansızlıkta oyalanmak için

yoksa bir kütüphaneye mi ihtiyacım var?”¹⁵⁴

Ahirette ki sonsuz hayatın varlığına işaret edilmiş, sonsuz ve zaman kavramından uzak hayatın nasıl geçirileceği kaygısı şairin zihninde uyanarak onu böyle bir soru sormaya sevk etmiştir. Bir tek kitabın sonsuz bir zamanda yetmeyeceği dile getirilerek, Kur’an-ı Kerim’in indiği zamandan kıyamete kadar tek bir kitap olarak yetmeyip diğer kutsal kitaplara da ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır. Temsil sanatını çok iyi kullanan şair dinler arası diyalogun gerekliliğini bu dizelerle çağrıştırmıştır.

يَا مَوْتُ! يَا ظِلِّي الَّذِي

سَيَقُودُنِي، يَا ثَالِثَ الْإِثْنَيْنِ،¹⁵⁵

*“Ey ölüm! Ey bana rehberlik edecek olan
gölge, ey ikinin üçüncüsü,”¹⁵⁶*

“İkinin üçüncüsü” ifadesi ile Tevbe Suresi (9): 40. ayetten¹⁵⁷ iktibâs yapılmıştır.

أَنْتَ مَسْئُولٌ عَنِ الطَّيْنِ فِي

الْبَشْرِ، لَا عَن فِعْلِهِ أَوْ قَوْلِهِ¹⁵⁸

*“Sen insandaki balıktan sorumlusun,
Fiilinden veya sözünden değil.”¹⁵⁹*

¹⁵⁴ Dervîş, *Mural*, s. 57.

¹⁵⁵ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 13.

¹⁵⁶ Dervîş, *Mural*, s. 58.

¹⁵⁷ Tevbe Suresi (9): 40 (لَا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ) / *Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcular onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına "Tasalanma! Allah bizimle beraberdir" diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcuların sözünü değersiz hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.*)

¹⁵⁸ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 13.

¹⁵⁹ Dervîş, *Mural*, s. 60.

Burada insanın aslının balçıktan yaratıldığını ifade eden Hac Suresi (22):5. ayetten¹⁶⁰ iktibâs yapılmıştır.

يَا مَلِكِ الْمُلُوكِ،
وَلَا مَدِيحٍ لِّصَوْلِحَانِكَ.
لَا صُفُورٍ عَلَى حِصَانِكَ
لَا لآلِيٍّ حَوْلَ تَاجِكَ.¹⁶¹

“Ey kralların kralı, *methiyeler dizilmiyor*

kraliyet asana. Şahinler yok atının üzerinde.

İnciler takılı değil

tacının etrafında.”¹⁶²

Bu dizelerde bir kral ve peygamber olan Hz. Süleyman’ın açısından bahsedilen Sebe Suresi (34): 14. ayetten¹⁶³ iktibâs yapılmış ve “*şahinler yok atının üzerinde*” dizesiyle şahin meraklısı zengin Arap emirleri eleştirilmiştir.

لَا
لَا تَقْتَرِبْ
يَا ابْنَ الْخَطِيئَةِ، يَا ابْنَ آدَمَ مِنْ
حُدُودِ اللَّهِ! لَمْ تَلِدْ لِتَسْأَلِ، بَلْ لِنَعْمَلِ.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Hac Suresi (22): 5 (يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ)
مُخْلَقَةٍ وَغَيْرِ مُخْلَقَةٍ لِنَبِّئَنَّ لَكُمْ وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئًا وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ بِهِجٍ /
Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça göstereyim ve biz dilediğimiz rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız, ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarıp ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır.)

¹⁶¹ Derviş, *Cidâriyye*, s. 15.

¹⁶² Derviş, *Mural*, s. 64.

¹⁶³ Sebe Suresi (34): 14 (لَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْجِنَّ أَنْ لَوْ)
كَانُوا يَعْلَمُونَ الْغَيْبِ مَا لَبِثُوا فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ / Süleyman’ın ölümüne hükmettiğimizde, öldüğünü ancak esasını kemiren ağaç kurdu sayesinde anlamışlardı. Süleyman’ın cesedi yere yıkılınca ortaya çıktı ki, eğer cinler gaybı bilmiş olsalardı o aşağılayıcı eziyete katlanıp durmazlardı.)

¹⁶⁴ Derviş, *Cidâriyye*, s. 15.

“Hayır...

Yaklaşma ey günahların çocuğu,

ey Âdem'in oğlu, Allah'ın sınırlarına!

Sormak için değil çalışmak için doğdun... ”¹⁶⁵

Hristiyanlık inancında, Hz. Âdem yasak ağacın meyvesinden yediği için günah işlemiş, ilk insan ve insanların atası olduğu için bütün insanların onun günahından dolayı günahkâr doğduğuna inanılır. İnsanlar ezeli günahlarından arındırılmak için doğumdan sonra günah çıkarmak amacıyla yıkanarak vaftiz edilir. Beyitte Hristiyanlığın önemli sakramentlerinden olan bu olaya gönderme vardır.

رُبَّمَا أَسْرَعَتْ

فِي تَعْلِيمِ قَابِيلَ الرَّيْمَايَةِ. رُبَّمَا

أَبْطَأَتْ فِي تَدْرِيبِ أَيُّوبَ عَلَى

الصَّبْرِ الطَّوِيلِ.¹⁶⁶

“Belki erken öğretmişsindir Kabil'e okçuluğu

Belki geç davranmışsındır alıştırmaya Eyüp'ü

uzun süre sabretmeye.”¹⁶⁷

Kabil kardeşi Habil'i öldürdüğünden onu işinin ehli olmayan bir okçuya benzeterek Habil ve Kabil kıssasının anlatıldığı Mâide Suresi (5):30.¹⁶⁸ ayetten iktibâs yapılmıştır. Sabırdan bahsedilince akla ilk Hz. Eyüp gelir. Burada da sabır ve Hz. Eyüp birlikte zikredilerek Enbiyâ Suresi (21): 83-84. ayetlerden¹⁶⁹ telmih yapılmıştır.

¹⁶⁵ Dervîş, *Mural*, s. 66.

¹⁶⁶ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 15.

¹⁶⁷ Dervîş, *Mural*, s. 67.

¹⁶⁸ Mâide Suresi (5): 30 (فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ) / Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu.)

¹⁶⁹ Enbiyâ Suresi (21): 83-84 (وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرِّهِ) / Eyyub'u da an! Hani rabbine, "Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün" diye niyaz etmişti. Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik.)

نَسِيْتُ وَظِيْفَةَ قَلْبِي
وَبُسْتَانَ حَوَاءَ فِي أَوَّلِ الْأَبْدِيَّةِ¹⁷⁰

“Kalbimin görevini unuttum

Havva'nın bahçesini ebediyetin başlangıcında.”¹⁷¹

Hz. Âdem ve Havva işlemiş oldukları zelle (hata)'dan dolayı cennetten çıkarılmışlardır. “Havva'nın bahçesini” ifadesiyle Cennetten çıkarılmaya ve Havva'nın cennette gezdiği bahçelere işaret edilerek Bakara Suresi (2):36. ayetten¹⁷² telmih yapılmıştır.

كَانَ مِثْلِي وَابْنُ مَرْيَمَ
كَانَ مِثْلَكَ، كَانَ مِثْلِي.¹⁷³

“Benim gibi Meryem'in oğlu
senin benim gibi.”¹⁷⁴

Kur'an-ı Kerim'de çoğu kez Hz. İsa'nın ismi annesinin ismiyle beraber zikredilerek “Meryem oğlu İsa” diye ifade edilir. Hz. İsa bir peygamber olup bazı üstün vasıflara sahip olmakla beraber o da bir insandır. Ancak bazı kimseler Hz. İsa'ya Tanrı'nın oğlu demiş, kimileri teslis inancı sebebiyle ona ilahlık vasıfları yüklemiştir. Maḥmûd Dervîş, Hz. İsa'nın bizler gibi bir insan olduğunu ifade ederek Nisâ Suresi (4):171. ayetten¹⁷⁵ telmih yapmıştır.

¹⁷⁰ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 17.

¹⁷¹ Dervîş, *Mural*, s. 72.

¹⁷² Bakara Suresi(2): 36 (فَازَلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ) / Şeytan oradan onların ayağını kaydırda da buldukları yerden onları çıkardı. Biz de “Birbirinize düşman olmak üzere inin! Bir zamana kadar sizin için orada yerleşecek bir yer ve ihtiyaç maddeleri vardır” dedik.)

¹⁷³ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 18.

¹⁷⁴ Dervîş, *Mural*, s. 76.

¹⁷⁵ Nisâ Suresi(4): 171 (يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ) / وَكَلِمَتُهُ أَلْفِيهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمْنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ إِنَّهُمْ خَيْرٌ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهُ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا / Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, "üçtür" demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter.)

وَمَلِكٌ
وَحَكِيمٌ عَلَى حَافَةِ الْبُئْرِ
لَا غَيْمَةٌ فِي يَدَيَّ
وَلَا أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا
عَلَى مَعْبَدِي¹⁷⁶

“Bir kral
Kuyu kenarında bilge
Elimde bulut yok
On bir yıldız yok
tapınağımın üzerinde”¹⁷⁷

“Elimde bulut yok, on bir yıldız yok” ifadesi ile Yusuf Suresi (12):4. ayetten¹⁷⁸ telmih yapılmıştır.

مِثْلَمَا سَارَ الْمَسِيحُ عَلَى الْبُحَيْرَةِ،
سِرْتُ فِي رُؤْيَايَ. لَكِنِّي نَزَلْتُ عَنِ
الصَّلِيبِ.¹⁷⁹

“Mesih’in gölün üzerinde yürümesi gibi
yürüdüm rüyamda. Fakat çarmıhtan indim.”¹⁸⁰

“Mesih’in gölün üzerinde yürümesi” ifadesi ile Yuhanna / 6:19’dan¹⁸¹ iktibâs yapılmıştır.

¹⁷⁶ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 23.

¹⁷⁷ Dervîş, *Mural*, s. 92.

¹⁷⁸ Yusuf Suresi (12): 4 (رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ) / *Bir gün Yusuf, babasına demişti ki: "Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm."*)

¹⁷⁹ Dervîş, *Cidâriyye*, s. 25.

¹⁸⁰ Dervîş, *Mural*, s. 98.

¹⁸¹ Yuhanna/6:19 (*Dağdan inip dalgaların üzerinde onlara doğru yürümeye başladı. Elçiler o ana dek "üç dört mil kadar kürek çekmişlerdi"*)

3.1.3 Lâ Urîdu li Hâzihi'l-Şasîdete En Tentehiye (Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum)

Maḥmûd Dervîş'in ömrünün son yıllarında kaleme almış olduğu şiirleri ihtiva eden "Lâ Urîdu li Hâzihi'l-Şasîdete en Tentehiye" isimli şiir kitabı; "Tavla Oynayan, Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum ve Kelimelerden Başka Nedir Bu Solgun Yapraklar", isimli üç ana bölüm ve otuz dört şiirden oluşmaktadır. Dervîş'in ömrünün son yıllarında, en olgun döneminde, belki de en seçkin şiirlerinin derlemesidir.

Maḥmûd Dervîş'in "Lâ Urîdu li Hâzihi'l-Şasîdete en Tentehiye" adlı eseri 2009 yılında "Riyâd er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr" yayınevi tarafından basılmıştır. Bu çalışmada bu baskı esas alınmıştır.

نَحْنُ أُنْبَاءُ الْهَوَاءِ السَّاحِنِ - الْبَارِدِ
وَالْمَاءِ، وَأُنْبَاءُ التَّرَى وَالنَّارِ وَالضُّوْءِ
وَأَرْضِ التَّرَوَاتِ الْبَشَرِيَّةِ¹⁸²

"Bizler, soğuk-sıcak havanın çocuklarıyız
ve suyun; toprağın, ateşin ve ışığın
ve beşeri kaprislerin toprağının çocukları"¹⁸³

"Toprağının çocukları" ifadesiyle insanın aslının toprak olduğu anımsatılıp Kehf Suresi (18):37. ayetten¹⁸⁴ iktibâs yapılmıştır.

الآن، فِي قَبْلُولَةِ الزَّمَنِ الصَّغِيرِ تَغَيَّرَ الْأَبْدِيَّةُ
الْبَيْضَاءُ أَسْمَاءَ الْمُقَدَّسِ. لَا نَبِيَّ عَلَى
الطَّرِيقِ السَّاحِلِيِّ¹⁸⁵

¹⁸² Maḥmûd Dervîş, *Lâ Urîdu li Hâzihi'l-Şasîdete en Tentehiye*, Riyâd er-Rayyis li'l-Kütüb ve'n-Neşr, Londra, 2009, s. 1.

¹⁸³ Maḥmûd Dervîş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, çev.: Mehmet Hakkı Suçın, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 9.

¹⁸⁴ Kehf: 37 / قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّيَكَ رَجُلًا / Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, "Yoksa sen" dedi, "Seni topraktan, sonra nutfeden (sperm) yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'a da mı inanmıyorsun?"

¹⁸⁵ Dervîş, *Lâ Urîdu li Hâzihi'l-Şasîdeti en Tentehiye*, s. 4.

“Şimdi, küçük zamanın siestasında değiştiriyor sonsuzluk
kutsalın adlarını. **Hiçbir**
peygamber yok sahil yolunda”¹⁸⁶

“Hiçbir peygamber yok sahil yolunda” İfadesi Kehf Suresi (18): 60 ve 61. ayetten¹⁸⁷ telmih yapılmıştır.

رُبَّمَا حَبَّأْتُ خَوْفِي مِنْ مَلَائِكِ الْمَوْتِ¹⁸⁸

“Belki sakladım korkumu **ölüm meleğinden**”¹⁸⁹

Kur’an-ı Kerim’de dört büyük melekten bildiğimiz ismiyle zikredilmeyen tek melek Azrail (a.s.)’dır ve “Melekü’l-Mevt” yani “Ölüm Meleği” diye zikredilmiştir. Şairimizde aynı şekilde zikrederek Secde Suresi (32):11. ayetten¹⁹⁰ iktibâs yapmıştır.

ثُمَّ أُطِيلُ سَلَامِي
عَلَى النَّاصِرِيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ
لِأَنَّ بِهِ نَفْسَ اللَّهِ
وَاللَّهُ حَظُّ النَّبِيِّ...¹⁹¹

“Sonra selamlıyorum uzun uzun
ölümsüz Nasıralı’yı
çünkü ondadır **Allah’ın nefesi**
ve şansıdır Allah peygamberin...”¹⁹²

“Allah’ın nefesi” ifadesi, Allah’ın canlıları yaratıp kendi ruhundan üflediğinin anlatıldığı Secde Suresi (32): 9. ayetten¹⁹³ tazmîn yapılmıştır.

¹⁸⁶ Derviş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 12.

¹⁸⁷ Kehf: 60- 61 (وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَلْبَيْهِ لَا أَبْرَحُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنَهُمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ) / Bir vakit Mûsâ genç adamına, “Ta iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim” demişti. Her ikisi, iki denizin birleştiği yere varınca balıklarını (yoklamayı) unuttular. Balık denizde yolunu tutup gitmişti.)

¹⁸⁸ Derviş, *Lâ Urîdu li Hâzîhi’l-Şasîdeti en Tentehiye*, s. 9.

¹⁸⁹ Derviş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 18.

¹⁹⁰ Secde: 11 (فَمَنْ يَتَّقِكُمْ فَإِنَّكُمْ مَلَائِكَةُ الْمَوْتِ الَّتِي تُكَلِّمُكُمْ فِي كُلِّ نَفْسٍ تَمُوتُ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ) / De ki: “Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra rabbinize döndürüleceksiniz.”)

¹⁹¹ Derviş, *Lâ Urîdu li Hâzîhi’l-Şasîdeti en Tentehiye*, s. 22.

¹⁹² Derviş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 31.

إِقْرَأْ إِذَا مَا اسْتَطَعْتَ الْقِرَاءَةَ¹⁹⁴

“Oku okuyabilirsen.”¹⁹⁵

Kur’an-ı Kerim’in Peygamberimize ilk indirilen bölümü olan Alak Suresi (96):1. ayetten¹⁹⁶ iktibâs yapılmıştır.

وَيَكْتُبُ سَطْرًا عَلَى الرَّمْلِ: لَوْلَا السَّرَابُ
لَمَا كُنْتُ حَيًّا إِلَى الْآنَ¹⁹⁷

“Bir satır yazıyor kuma. Olmasaydı serap
hayatta olmazdım şimdiye dek”¹⁹⁸

Burada Hz. İsmail’in kundakta bir bebek iken babası Hz. İbrahim tarafından Mekke’de kurak bir araziye bırakılıp, topuğunu vurduğu yerden zemzem çıkması olayının anlatıldığı dini kaynaklardan iktibâs yapılmıştır.¹⁹⁹

وَهُوَ التَّلُّ مِنَ حَشْيَةِ اللَّهِ
مُعْمَى عَلَيْهِ²⁰⁰

“baygınlık geçirmiştir
bir tepe
Allah korkusundan”²⁰¹

Hz. Musa Allah Teâlâ’yı görmek istemiş ve aralarında Âraf Suresi (7):143.²⁰² ayetteki diyalog geçmiş olup burada mezkûr ayetten iktibâs yapılmıştır.

¹⁹³ Secde suresi (32): 9 (لَمَّا تَشْكُرُونَ) / Sonra ona düzgün bir şekil vermiş ve ruhundan ona üflemiş; sizi kulak, göz ve gönüllerle donatmıştır. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!)

¹⁹⁴ Derviş, *Lâ Urîdu li Hâzîhi'l-Kasîdeti en Tentehiye*, s. 27.

¹⁹⁵ Derviş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 37.

¹⁹⁶ Alak Suresi (96): 1 (إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) / Yaratana rabbinin adıyla oku!)

¹⁹⁷ Derviş, *Lâ Urîdu li Hâzîhi'l-Kasîdeti en Tentehiye*, s. 27.

¹⁹⁸ Derviş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 37.

¹⁹⁹ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Zemzem” *DİA*, XXXIV. Cilt, 2013, s. 242-246.

²⁰⁰ Derviş, *Lâ Urîdu li Hâzîhi'l-Kasîdeti en Tentehiye*, s. 29.

²⁰¹ Derviş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 38.

²⁰² Âraf Suresi (7): 143 (وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي فَأَنْظُرُ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تُرَينِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَينِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَاعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ) / *Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün;*

سَمِعْتُ هَسِيَسَ الْقِيَامَةِ، لَكِنِّي
لَمْ أَكُنْ جَاهِزًا لِطُقُوسِ التَّنَاسُخِ بَعْدُ²⁰³

“Hişirtisini duydum kıyametin, fakat
tenâsüh ayinlerine hazır değildim henüz”²⁰⁴

Bu beyitte öldükten sonra tekrar dirilme, ruhun beden değiştirmesi demek olan tenâsuḥ olarak sunularak Bakara Suresi (2): 28. ayetten²⁰⁵ telmih yapılmıştır.

يَقُولُ الشُّعْرَاءُ الطَّيِّبُونَ: الْعَالَمُ
الْأَرْضِيُّ يَنْهَارُ وَلَا تَعْرِفُ عَنْ فِرْدَوْسِنَا
الْمَوْعُودِ شَيْئًا²⁰⁶

“İyi kalpli şairler diyor ki: Yıkılıyor
dünyevî âlem ve hiçbir şey bilmiyoruz vaat edilmiş
cennetimize dair.”²⁰⁷

İyi kimselere cennet vaat edilmiş ve yaptıkları iyilik karşılığında kendilerine cennet verileceği için insanlar Allah Teâlâ tarafından birçok ayette iyilik yapmaya teşvik edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de iyiliğe teşvik eden ayet sayısı çok fazla olduğundan dolayı herhangi bir ayetten iktibâstır demek yerine genel olarak iyiliğe teşvik eden ayetlerden iktibâstır diyebiliriz.²⁰⁸

sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim.")

²⁰³ Dervîş, *Lâ Urîdu li Hâzîhi'l-Kasîdeti en Tentehiye*, s. 35.

²⁰⁴ Dervîş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 47.

²⁰⁵ Bakara Suresi (2): 28 (كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ) / Cansız nesnelere iken size O hayat verdiği halde Allah'ı nasıl inkâr edebiliyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, sonra diriltecek, sonra O'na götürüleceksiniz.)

²⁰⁶ Dervîş, *Lâ Urîdu li Hâzîhi'l-Kasîdeti en Tentehiye*, s. 74.

²⁰⁷ Dervîş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 90.

²⁰⁸ Âl-i İmrân Suresi (3): 104 (وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) / İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.)

لَا يَطْرَبُ الْأَنْبِيَاءُ لِشِعْرِ الْحَمَاسَةِ

لَكِنَّهُمْ يَحْمِلُونَ التَّلَالَ صَحَائِفَ شِعْرِيَّةً.²⁰⁹

“*Hamasî şiirden haz almaz peygamberler*

Fakat şiirsel sayfalar taşırılar tepelere”²¹⁰

Maħmûd Dervîş bu beyitte Hz. Musa'nın getirmiş olduğu vahye ve o vahyin iniş şekline değinerek Âraf Suresi (7):145. ayetten²¹¹ telmih yapmıştır.

يَقُولُ مَلَاكٌ: أَنَا ذَكَرٌ، فَيَقُولُ

لَهُ آخِرٌ: أَنْتَ أَنتَى!²¹²

“*Bir melek: Ben erkeğim diyor.*

Sen dışısın diyor öteki.”²¹³

Burada Hristiyanların melekler hakkında “*Onlar Allah'ın kızlarıdır*” demeleri anımsatılmış ve bu diyalog melekler arasında geçiyormuşçasına gösterilerek İsrâ Suresi (17):40²¹⁴ ve Necm Suresi (53): 27. ayetten²¹⁵ iktibâs yapılmıştır.

وَطُوفَانُ نُوحٍ حِكَايَةَ طِفْلِ

تَعَلَّمَ دَرَسَ السَّبَّاحَةِ.²¹⁶

“*Ve Nuh'un tufanı*

yüzme dersi öğrenen bir çocuğun hikâyesidir.”²¹⁷

²⁰⁹ Dervîş, *Lâ Urîdu li Hâzîhi'l-Kasîdeti en Tentehiye*, s. 77.

²¹⁰ Dervîş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 93.

²¹¹ Âraf Suresi (7): 145 (وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَابِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخَذَهَا بِقُوَّةٍ وَأَمُرُ قَوْمِكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا) / سناریکم دار الفاسیقین / Levhalarında Mûsâ için her konuya dair öğüdü ve her şey hakkında gerekli açıklamaları yazdık. (Ve dedik ki:) "Bunlara sımsıkı sarıl; kavmine de o en güzel öğüt ve açıklamalara sarılmalarını emret. Yakında size yoldan çıkmışların yurdunu göstereceğim.")

²¹² Dervîş, *Lâ Urîdu li Hâzîhi'l-Kasîdeti en Tentehiye*, s. 77.

²¹³ Dervîş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 95.

²¹⁴ İsrâ Suresi (17): 40 (وَأَقْصَفْنَاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاتًا لِنُكَلِّمَنَّكُمْ لَتَقُولُنَّ قَوْلًا عَظِيمًا) / Rabbiniz erkek çocukları size verdi de kendisi meleklerden kız çocuklar mı edindi? Gerçekten siz çok ağır bir söz söylüyorsunuz!)

²¹⁵ Necm Suresi (53): 27 (إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ لَيَسْمُونَ الْمَلَائِكَةَ تَسْمِيَةَ الْإِنثَى) / Âhirete inanmayanlar meleklerle dışı varlıkların isimlerini veriyorlar.)

²¹⁶ Dervîş, *Lâ Urîdu li Hâzîhi'l-Kasîdeti en Tentehiye*, s. 79.

²¹⁷ Dervîş, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, s. 95.

Hz. Nuh kavminin arasında 950 yıl yaşamış,²¹⁸ hayatı boyunca kavmini hakka ve hakikate davet etmiş ancak onun davetine çok az kişi icabet etmiştir. Allah Teâlâ Nuh kavmini bir tufanla helak etmiştir. Hz. Nuh'a iman etmeyip helak olanlar arasında oğlu da vardır ve şiirdeki “yüzme dersi öğrenen bir çocuğun hikâyesi” ifadesi ile çocuğun dalgalar arasındaki boğulması anımsatılarak Hûd Suresi (11): 42 ve 43. ayetten²¹⁹ iktibâs yapılmıştır.



²¹⁸ Ankebût Suresi (29): 14 وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ / Vaktiyle biz Nûh'u kendi kavmine resul olarak göndermiştik. Nûh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı.)

²¹⁹ Hûd Suresi (11): 42- 43 (وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَب مَعَنَا وَلَا تَكُن مَعَ الْكَافِرِينَ قَالَ سَأُوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَجَمَ وَخَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ / Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Nûh, uzak duran oğluna, "Haydi yavrurum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!" diye seslendi. Oğlu, "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" diye cevap verdi. Nûh dedi ki: "Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır" derken aralarına dalga giriverdi, böylece o da boğulanlardan oldu.)

SONUÇ

Metinlerarasılık ve metinlerarasılığın Maḥmûd Dervîş'in şiirlerinde kendisine ne şekilde yer bulduğu hakkında yapılan bu çalışma, insanların birbirleriyle hayatın her alanında etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Bütün şair ve yazarlar gibi Dervîş de içinde yaşadığı toplumun ve coğrafi ortamın etkisini şiirlerine yansıtmıştır.

Maḥmûd Dervîş, modern dönem Arap edebiyatının en üretken şairlerindedir. Yaşantısıyla ve vatanseverliğiyle örnek bir kişiliktir. Çok küçük yaşlarda savaş ve sürgünle tanışmış, ömrünün çoğu sürgünle geçmiştir. Hayatı Filistin davasını savunmakla geçmesine rağmen; bir gün olsun pasaportunda kendi ülkesinin ismini ve mührünü görememiş olmak onu derinden yaralamıştır. Karşılaştığı hiçbir zorluk Dervîş'i davasından vazgeçirememiştir. Ömrü boyunca davasının kaleşorluğunu yapmaya devam etmiştir. Onun gayret ve çabası edebiyat çevrelerinde tanınıp takdir edilmesine vesile olmuş, eserleri Türkçe dâhil birçok dile çevrilmiştir.

Maḥmûd Dervîş Müslüman bir ailede doğup büyümüştür. Döneminde revaçta olan komünizm ve marksizme karşı ilgi duymuştur. Rusya'da bulunduğu yıllarda komünizmi yakından tanımış ve beklediğini bulamamıştır. Komünizmden, Rusya'da gördüğü tablodan dolayı uzaklaşmasına rağmen marksizm sevgisinden bir şey kaybetmemiştir. Bu bilgiler ışığında Dervîş'in İslamiyetle bağının kültürel olmaktan öteye geçmediği söylenebilir. Sembolizmi şiirlerinde ustaca kullanan Dervîş'in şiirlerinde koyu bir Arap milliyetçiliği de dikkat çekmektedir.

Dervîş'in şiirlerinde semboller önemli bir yer tutar. Onun şiirlerinde dört tür sembole rastlamak mümkündür: Mitolojik, tarihi, tabiatla ilgili ve dini. Mitolojik semboller diğerlerine göre daha az yer tutar. En belirgin mitolojik semboller: Temmuz, Anka kuşu, İştâr vb. Tarihi semboller kendi vatanını ve kimliğini ön plana çıkaracak türdeki öğelerdir. Tarihi öğeler içinde en göze çarpanı, Dervîş'in Filistin'le özdeşleştirdiği Endülüs'tür. Dervîş, doğal ve tabii olan sembollerden; zeytin, incir, deniz, ekmek ve buğday gibi barış temsil edenleri tercih eder.

Maḥmūd Dervîş şiirlerinde en çok dini sembollere yer vermiştir. Dervîş'in şiirlerinde sık kullanılan dini semboller: Peygamber isimleri, çarmıh, Habil-Kabil kıssası, kurban ve hūthūt kuşudur. Şiirlerinde sadece İslam dinine ait değil, Yahudilik ve Hıristiyanlığa ait semboller de sıkça yer alır. İsrail'in Filistin işgalini vaat edilmiş topraklar gibi dini bir argümanla savunup kendince illegal olmaktan çıkarmaya çalışmasına karşın Dervîş, özellikle Yahudiliğe ait sembollere bu iddiaya karşı yer verir. Dervîş, şiirlerinde Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim'de yer alan peygamber isimleri ve kıssaları ustaca kullanır. Dervîş, şiirlerinde Hıristiyanlık ve Yahudiliğe ait sembollere yer verirken daha rahat davranırken, İslami sembolleri kullanmakta daha temkinli hareket eder. Bu nedenle, Dervîş'in şiirlerinde İslami semboller Hıristiyanlık ve Yahudiliğe ait sembollere oranla daha az yer alır.

Metinlerarası alıntı ve semboller Dervîş'in şiirlerinin özünü teşkil eder. Metinlerarasılık kavramı ve bu kavramın olgunlaşma sürecinde kullanılan kavramlar, aralarında küçük farklar olmakla birlikte, bir metnin diğer metinleri temel alarak gelişip olgunlaştığını destekler niteliktedir. İsmine tazmin, iktibâs, tenâs veya metinlerarasılık her ne denilirse denilsin, hepsinin temelinde bir metnin kendinden önceki bir metinden alıntı yapılarak oluşturulması vardır.

Maḥmūd Dervîş'in şiirleri metinlerarası alıntılama da ciddi örneklik teşkil eder. İncelenen üç kitabında dini semboller çok yoğun şekilde yer almasına rağmen İslamî ve Kur'ânî olanlar diğer dinlerinkine nispetle gayet kısıtlıdır. Dervîş yaşadığı ortamın etkisi ve Yahudilere tepki olarak onların dini argümanlarıyla cevap vermek adına, Yahudiliğin dini sembollerine daha çok yer vermiştir.

İslamiyet'in başlangıcı ve sonraki dönemlerde Kur'an-ı Kerim temel referans kaynağı olmuştur. Kimileri eserlerini ilahi kelamla süslemek, kimileri ondan delil getirmek, kimileri de sözlerinin etkisini artırmak amacıyla Kur'an-ı Kerim'e başvurmuşlardır. Sonuç olarak diyebiliriz ki; bir bina tuğlaların üst üste konularak oluştuğu gibi, kültürel ve edebi gelişim de tıpkı binada olduğu gibi eski verilerden elde edilen yeni veriler bir biri üzerine konularak gelişir.

KAYNAKÇA

- Aktulum, Kubilay, *Folklor ve Metinlerarasılık*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, 2013.
- ‘Amr, Nebîl, “Ecmelunâ ve Evvelunâ Maḥmûd Dervîş: Mâzâ Nef‘alu ba‘de Şeksbîr ‘an Filistîn ve’ş-Şi‘r ve’l-Hubb ve’l-Hayât” *el-Kermel el-Cedîd*, Sayı 3-4, 2012, s. 7-51.
- Ayan, Hüseyin, *Nesîmî Hayatı Edebî Kişiliği ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*, II. Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- Bahtin, Mihail, *Karnavaldan Romana*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.
- Bozgöz, Faruk, *Filistin ve İki Şair*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2004.
- Bulut, Ali, *Belâgat*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015.
- el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Maḥbûb Kinânî Leysî, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, II. Cilt, Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1998, s. 6.
- el-Cârim, Ali, Emîn, Mustafa, *el-Belâgatu’l-Vâzîha*, Dâru’l-Fecr, Beyrut, 2014.
- el-Curcânî, Ebu’l-Hasan Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta’rifât*, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1985.
- Dervîş, Maḥmûd, *Atı Neden Yalnız Bıraktın?*, çev., Mehmet Hakkı Suçın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul; 2017.
- Dervîş, Maḥmûd, *Bu Şiirin Bitmesini İstemiyorum*, çev., Mehmet Hakkı Suçın, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.
- Dervîş, Maḥmûd, *Cidâriyye*, Riyâd er-Rayyis li’l-Kütüb ve’n-Neşr, Londra, 2009.
- Dervîş, Maḥmûd, *ed-Dîvân*. I. Cilt, Riyâd er-Rayyis li’l-Kütüb ve’n-Neşr, Londra, 2009.
- Dervîş, Maḥmûd, *Lâ Urîdu li Hâzihi’l-Ḳasîdete en Tentehiye*, Riyâd er-Rayyis li’l-Kütüb ve’n-Neşr, Londra, 2009.
- Dervîş, Maḥmûd, *Limâzâ Terakte’l-Hişâne Vahîden*, Riyâd er-Rayyis li’l-Kütüb ve’n-Neşr, Londra, 2009.
- Dervîş, Maḥmûd, *Mural*, çev., Mehmet Hakkı Suçın, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2015.

- Dunkul, Emel, **el-A‘mâlu‘l-Kâmile**, Dâru‘ş-Şurûk, Kahire, 2012.
- Durmuş, İsmail, “İktibâs”, **DİA**, XXII. Cilt, 2000, s. 52.
- Durmuş, İsmail, “İstişhâd”, **DİA**, XXIII. Cilt, 2001, s. 396-397.
- Durmuş, İsmail, “Tazmîn”, **DİA**, XXXX. Cilt, 2011, s. 206.
- Durmuş, İsmail, “Telmîh”, **DİA**, XXXX. Cilt, 2011, s. 408-409.
- Ebû Tâlib, Ali B., **Dîvân**, thk.: Abdulazîz el-Keram, y.y., 1988.
- Ersoy, Mehmet Âkif, **Safahat**, İdeal Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Gezeroğlu, Senem, “Güray Süngü’nün Öykülerinde Metinlerarası İlişkiler”, **Filoloji Dergisi**, Sayı 2, Aralık 2016, s. 196-220.
- Halil, İbrahim, **Maḥmûd Dervîş Kîşârâtu Filisṭîn**, Fezâetu li’n-Neşri ve’t-Tevzî‘, Amman, 2011.
- el-Hâşimî, Seyyid Aḥmed, **Cevâhiru‘l-Belâğa fî‘l-Me‘ânî ve‘l-Beyân ve‘l-Bedî‘**, el-Mektebetü‘l-‘Asriyye, Kahire, 1999.
- İbn Manzûr Ebu‘l-Fazl Muhammed b. Mukerram b. Ali el-Enşârî, **Lisânu‘l-‘Arab**, XIII. Cilt, Dâru Şâdir, Beyrut, 1994, s. 258-259.
- İbn Reşîk el-Ḳayravânî, Ebû ‘Alî Hasan, **el-‘Umde fî Meḥâsini‘ş-Şi‘r ve Âdâbih ve Nakḍih**, Mektebetü‘l-Hâncî, Kahire, 2000.
- İbnü‘r-Rûmî, Ebu‘l-Hasan Ali b. Abbas b. Cüreyc, **Dîvân**, II. Cilt, Dâru‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, Beyrut, 2002.
- Karaman, Hayreddin v.d., **Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir**, I. Cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- el-Ḳazvînî, el-Ḥaṭîb Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed, **el-Îzâh fî ‘Ulûmi‘l-Belâğa**, yay.haz.: İbrahim Şemsu‘d-Dîn, Dâru‘l-Kütübi‘l-‘İlmiyye, Beyrut, 2003.
- el-Keyyâlî, ‘Abdulvehhâb, **Târîhu Filisṭîne‘l-Ḥadîs**, el-Müessesetu‘l-‘Arabiyyetu‘d-Dirâsâtu ve’n-Neşr, Beyrut, 1990.
- Köksal, Mustafa Âsım, **Peygamberler Tarihi**, I-II Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Zemzem”, **DİA**, XXXXIV. Cilt, 2013, s. 242-246.
- el-Mütenebbî, Ebu‘t-Ṭayyib, **Dîvânu Ebi‘t-Ṭayyib el-Mütenebbî**, I. Cilt, thk.: Mustafa es-Sekâ vd., Dâru‘l-Ma‘rife, Beyrut, ty.

- er-Râzî, Ebû Abdullah Faḥruddîn Muhammed b. Ömer Faḥreddîn, *Nihâyetü'l-Î'câz fî Dirâyeti'l-Î'câz*, thk.: Nasrullah Hacımüftüođlu, Dâru's-Sadr, Beyrut, 2004.
- Ṭâhiru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, yay.haz.: Kemal Edib Kürkçüođlu, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Tekin, Merve, *Maḥmûd Dervîş'in Cidâriyye Adlı Şiirinin ve Çevirilerinin Eşdeğerlik Açısından Değerlendirilmesi*, y.y. Ankara, 2019.
- Yazıcı, Hüseyin, "Hikâye", *DİA*, XVII. Cilt, 1998, s. 493-501.
- Yazıcı, İlyas, "İsti'âne", *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, III. Cilt, 2004, s. 417.
- Yeşildağ, Abdussamed, "Abdullah Bin Khamees'in Şiirlerindeki Metinlerarasılık", *Uhive Dergisi*, Sayı 17, 2017, s. 401-430.
- Yeşildağ, Abdussamed, "Arap Şiirinde Ayet İktibâsı," *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 27, 2015-2, s. 43-66.
- Yılmaz, Nurullah, *Filistinli Şair Maḥmûd Dervîş*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum, 2013.
- Zeydân, Ruḳiyya, *Eşerü'l-Fikri'l-Yesâriyyi fî's-Şi'ri'l-Filisîni*, Dâru'l-Hedy, Hayfa, 2009.